

*Fran Trankvil Andreis*

---

**Fran Trankvil ANDREIS** (Franciscus Tranquillus Andronicus Parthenius Dalmata), humanist, povjesničar, filozofski pisac, govornik, pjesnik, epistolograf, diplomat (Trogir, oko 1490–Trogir, 1571). Školuje se u Dubrovniku, Padovi, Perugi, Sieni, Bologni, Rimu, Beču (1517) te kao član poljske akademske studentske grupe u Ingolstadtu. Bio je profesor klasičnih jezika u Leipzigu (1518). U diplomatskoj službi boravi na francuskom dvoru (1526), potom na dvoru Ivana Zapolje (kao njegov tajnik), uz hrvatske humaniste A. Vrančića, S. Brodarića, J. Utišenića, F. Frankopana, I. Stalića i dr. Prilikom svojih misija za Zapolju povezuje se u Vlaškoj i Carigradu s L. Grittijem (1480–1534), sinom dužda Andrije i kasnijim gubernatorom Ugarske. Njegovom pogibijom (1534) Andreis pada u nemilost, ali ga otkupom spašava biskup Stalić. O povijesnim događajima u Ugarskoj Andreis piše u istoimenoj poslanici u povodu Grittijeve smrti, ostavljajući time svoj opis političke situacije u kojoj i osobno sudjeluje. Predstavnik je francuskog dvora u Mlecima (1535–1536), potom živi neko vrijeme u Dubravi kod Čazme, kao gost zagrebačkog biskupa Erdödyja. Godine 1537. na putovanju za Budim hvataju ga pristaše Ferdinanda Habsburškog. Jeronim Laski, koji radi za bečki dvor, oslobađa ga iz bečkog zatvora. Od 1538. Andreis postaje poslanikom u službi Habsburgovaca, ali ne uspevši u misiji da Turska Ferdinandu ustupi Ugarsku, prekida s diplomatskom karijerom. Boravi u Poljskoj (1544–1545) te u Krakovu objavljuje svoje radove *Dialogus philosophandumne sit?* (*Treba li filozofirati?*) i *Ad optimates Polonos admonitio* u kojemu se zalaže za jedinstvo zapadnih zemalja u borbi protiv zajedničkog neprijatelja Turaka. Godine 1550. vraća se u Trogir. Za svoga je života Andreis proputovao mnogim europskim zemljama i uspostavio odnose s istaknutim humanistima svoga doba (L. Vives, J. Laskaris, W. Pirckheimer, E. Roterdamski, s kojim je i u pismenim odnosima i koji ga uvrštava u svoj dijalog *Convivium poeticum*). Andreis je bio i jedan od svjedoka biskupskog suda, po svojoj prilici u Poznanu. Dopisivao se s mnogim značajnim ličnostima europskog kulturnog i političkog života, između ostalog i s A. Vrančićem, primasom Ugarske. Isticao se i kao vrstan govornik, posebice govorom protiv Turaka koji je u ime P. Berislavića održao pred carem Maksimilijanom u Augsburgu 1518. U filozofskim i teološkim dijalogima i traktatima (posebice dijalog *Sylla, de vita privata*, 1527, i *Philosophandumne sit*, 1545) predstavlja se svojom izrazito humanističkom orijentacijom. Raspravlja o nekim središnjim temama renesansnog mišljenja, o spoznajno-vrijednosnoj i etičkoj problematici. S osloncem u antičkoj filozofskoj tradiciji (Platon, stoici, Ciceron, Kvintilijan, Seneka) i kršćanskoj moralnoj filozofiji te u duhovnu obilježju filozofije humanizma, Andreis tematizira aktualne teme mišljenja svoga vremena koncentrirane oko koncepcije čovjeka i tvorca, odnosa *divina* (problematika Božje providnosti, tvoračkog uma, smrtnosti i besmrtnosti duše, dobra i zla, duše i tijela) i *humana* (problematika ljudske naravi i značenje praktičkog

života zasnovana na čovjekovu razumu, znanju i vrlinama koje čovjeku omogućavaju ostvarenje najvišeg dobra i duhovnog spokojstva). U Andreisovim je postavkama, umnogome tradicionalističkim, reafirmirano dostojanstvo filozofije, prvenstveno zahvaljujući njegovu pokušaju da realno-kritički sagleda ulogu i zadaću koju ona, kao duhovna voditeljica, ima u životu pojedinca i zajednice. Andreis je svagda zaokupljen problemima ljudskog života, čovjekove naravi, ulogom obrazovanja, znanja, iskustva i mišljenja, pitanjem mogućnosti sigurne, umne spoznaje, kao najviše kreposti, preduvjeta ostvarivanja najvišega dobra i ljudske sreće, odnosom razuma i osjetilnosti, duhovnog i tjelesnog. U dokazivanju svojih filozofskih stavova Andreis slijedi liniju platoničko-stoičko-kršćanske baštine mišljenja, zajedničke odrednice kasnorenesansnog mišljenja, ali se u njegovim razmatranjima i tezama naziru i neka od rješenja znanosti njegova vremena. Andreisov opus, koji nije u cijelosti sačuvan, obuhvaća i književna djela u prozi i stihovima, pisanima na latinskom jeziku: pjesnički spjev *Ad Deum contra Turcas oratio, carmine heroica* (1518) i poslanice, između ostalih ona Piju V. koja je zbog kritika crkvenih vlasti došla pred inkviziciju poslije Andreisove smrti. Valja reći da u tim djelima Andreis ostavlja svjedočanstvo renesansnog humanista o jednom razdoblju europske kulturne, političke i duhovne povijesti kojem je on bio ne samo svjedokom nego i djelatnim suučesnikom. Kao autor spisa o pohvali govorništva (*De laudibus eloquentiae*, 1518), u kojemu raspravlja o retorici, Andreis je značajan i za povijest estetičke refleksije u Hrvata.

DJELA: *De victoria Sigismundi Poloniae Regis contra Moscos habita*, Romae, 1515 (djelo sadrži i odu *In Triumpho... Dni Johannis de Lasco Archiep. Gneznensis*); *Oratio de laudibus eloquentiae*, Lipsiae, 1518; *Epistolae: Ad Deum contra Turcas oratio, carmine heroico* (pridodana i *Epistola ad... Hieronymum de Croaria in Tapphain*), Lipsiae, 1518; *Oratio T. A. Dalmatae contra Thurcas ad Germanos habita*, Jenae, 1598, Viennae, 1541, 1598; *Dialogus Sylla, de vita privata*, Strasbourg, 1527; *Dialogus philosophandumne sit*, Cracoviae, 1545. (prev. Š. Selak, u E. Banić-Pajnić, M. Girardi Karšulin, M. Josipović (ur.), *Magnum miraculum – homo/Veliko čudo – čovjek*, Zagreb, 1995, str. 368–399); *Ad optimates Polonos admonitio*, Cracoviae, 1545, 1584; *Pia praecatio ad Deum*, Viennae, 1566; *De rebus in Hungaria gestis ab... Ludovico Gritti deque eius obitu epistola* (obj. F. Banfi, Archivio storico per la Dalmazia, 1934–1935, vol. XVIII, sv. 105).

LITERATURA: E. Banić-Pajnić, "Trankvil Andreis o filozofiji i ljudskoj sreći", u E. Banić-Pajnić, M. Girardi Karšulin, M. Josipović (ur.), *Magnum miraculum – homo/Veliko čudo – čovjek*, Zagreb, 1995, str. 79–97.

## *Philosophandumne sit?*

(1545)

Illustri ac magnifico domino Severino Bonero a Balicze, castellano Biecensi, Zupario, Burgabio, ac magno procuratori Cracoviensi, et Osswecimensi, Rabstiniensi, Ducatum capitaneo, domino praestantissimmo, Tranquillus Andronicus Felicitatem.

Proximis diebus, illustris ac magnifice domine, cum ex Italia venissem ad illustrissimum ac magnificum Andream comitem a Gorka castellanum Posnaniensem, summumque maioris Poloniae capitaneum: qui virtute, splendore, magnitudine animi, aliisque praeclaris dotibus nemini hac aetate clarissimorum hominum facile concesserit, iamque re perfecta, parantem istuc proficisci, partim ut post ingentes aerumnas tuo iucundissimo conspectu sapientique oratione recrearer: non enim abhorres ab eorum congressu (quacumque fortuna sunt) quos tui cupidissimos et observantissimos esse cognoscis, partim alios quoque fautores et amicos inviserem: praecipue excellentissimum Iohannem comitem a Tarnow castellanum cracoviensem, pace belloque clarissimum. Reverendissimum et amplissimum Samuelem episcopum Plocensem, cancellarium Regni Poloniae, mansuetudine, pietate, eloquentia facile principem. Nec non praestantissimum Stanislaum de Lasko palatinum siradiensem consilio, gravitate, constantia eminentissimum. Retinuit me ipse comes iisdem iniectis mihi vinculis, quibus iam pridem colligaverat. Siquidem a die, qua in eius familiaritatem ascendi, semper incredibili benevolentia me complexus est: omnemque vim humanitatis in me non obscure exercuit. Cuius tam excellentis tamque benevolis principis non modo sum reluctatus voluntati, sed parui equidem haud invitus. Nam vinci humanitate semper turpissimum iudicavi. Hic igitur magnanimus comes cum partim iuridicundo, partim aliis publicis et privatis amicorum negotiis plurimum occuparetur, atque hic omnia fere symposiis definirentur, nolui bonas horas quae superabant male collocare. Itaque dederam primos dies continuos lectioni Platonis et Aristotelis, ut aliqua ex parte revocarem in memoriam studia philosophiae longissimo tempore intermissa. Quo quidem opere districtum vir quidam eximius, et in litteris non mediocriter versatus, cum saepe invisens ex officio reperisset, tandem pro amicitia conatus est ab instituto abducere. Atque illo negante philosophiam anteferri debere vivendi rationibus, me autem affirmante, orta est non levis disputatio, quam ego litteris mandavi, ut extaret otii ratio, quo tunc abundabam. Secutus sum tenue genus orationis, et ab

## *Treba li filozofirati?*

Svijetlom i uvaženom gospodinu Severinu Boneru iz Balicze, kaštelanu biecenskom, zuparijskom, burgundijskom i velikom namjesniku krakovskom, oswiecinskom i rabstlinenskom, kapetanu vojvodstva, vrlo istaknutom gospodinu Trankvil Andronik želi sve najbolje.

Zadnjih je dana, svijetli i uvaženi gospodine, kada sam iz Italije došao k presvijetlom i uvaženom Andriji, knezu iz Gorke, kaštelanu poznanjskom i najvećem kapetanu većeg dijela Poljske: on po vrlini, sjaju i veličini duha te ostalim divnim darovima ne bi lako uzmaknuo ni pred jednim od najznamenitijih ljudi ovoga doba, sve već bilo odlučeno i spremao sam se otputovati ovamo, dijelom da se poslije silnih nevolja oporavim uz tvoj najugodniji pogled i mudru besjedu: ne zgražlaš se naime sastanka s onima (kakva god da jesu imetka) za koje znaš da te veoma žele i poštuju, a dijelom da pohodim i druge pokrovitelje i prijatelje: osobito najodličnijeg Ivana, kneza u Tarnowu i kaštelana krakovskog, veoma glasovitog u ratu i miru. Zatim veoma poštovanog i presvijetlog Samuela, biskupa plocenskog, kancelara poljskoga kraljevstva, jamačno prvaka po umilnosti, pobožnosti i rječitosti. Također i najodličnijega Stanislava iz Laska, siradienskog palatina, veoma istaknutog savjetom, ugledom i postojanošću. Zadržao me sam Knez nabacivši mi ove iste okove kojima me i prije bijaše vezao. Dakako, otkad sam se domogao njegova prijateljstva uvijek me je opkoljavao nevjerojatnom dobrohotnošću: otvoreno je prema meni iskazivao svu silu čovječnosti. Ne samo da se nisam opirao volji tako odličnog i dobrohotnoga prvaka nego sam joj se rado pokoravao. Budući da je ovaj velikodušni Knez bio najvećma zauzet dijelom izricanja presuda, dijelom drugim javnim i privatnim poslovima prijatelja, a ovdje se gotovo sve utvrđivalo na simpozijima, nisam htio loše provesti slobodne sate što preostajahu. Zato sam prve dane neprekidno posvetio čitanju Platona i Aristotela da u neku ruku prizovem u sjećanje studij filozofije koji sam veoma dugo vremena propuštao. Kad je neki izuzetan muž, natprosječno upućen u knjige, pohodeći me često iz uljudnosti, otkrio da sam zabavljen tim poslom, konačno me je radi prijateljstva pokušao odvratiti od nakane. Pa dok je on nijekao, a ja pak tvrdio, da filozofiju treba pretpostaviti razlozima življenja, začelo se teško raspravljanje koje sam ja zapisao, da se vidi rezultat dokolice kojom sam tada obilovao. Upotrebljavao sam priprosti način

pigmentis rhetoricis penitus abstinui: ne in difficillimis rebus explicandis ornatu ipso, cumulandoque hilem argumentationum et exemplorum, quae catervatim occurrerant, oratio redderetur obscurior, implerenturque volumina. Proinde rem perstrinxi quam brevissime, luce tamen verborum addita: ut cum res intelligi primo aspectu possit, tum ne lector verbositate fastidium contrahat. Hanc tibi disputatiunculam mitto atque dedico, cum pro tuo singulari erga me amore, tum propter meam summam in te observantiam. Scio enim (quo candore es) etsi non fuero assequutus, quod optabam, meum tamen conatum esse probaturum, nec parum videbitur in tantis obscuritatibus probabilia dixisse. Nolim autem quempiam offendi, si quod in hoc libro nobis exciderit alienum a dogmate christiano, dum exercendi gratia ingenii, conamur idoneis coniecturis, opiniones quorundam philosophorum de anima, eiusque partibus et affectionibus obiter refellere. Nam ecclesiasticae veritati perpetuo nos addiximus. Tibi tuisque omnibus omnia precor felicia. Posnaniae, 16. decembris 1544.

Forte continebam me domi adversa valetudine, ac mox a prandio sumpseram in manus nescio quid Plutarchi, ut pomeridiana lectione somnum allicerem, cum quidam amicus de more cubiculum ingressus mihi assedit. Ego vero expectatus, ac leniter arridens: Unde, inquam? Quid boni portas? Ille autem haerebat in me defixis oculis cogitabundus. Tum inquit: Etsi non libenter a te dissentio. Quem cognovi sermonibus multorum, integre in aulis principum fuisse versatum, nec tibi defuisse iudicium atque virtutem, sed fortunam, quae fere probis omnibus adversatur, aeternis susceptis contentionibus adversus probitatem. Tamen mihi concedi postulo, si nunc magnis quibusdam rationibus una in re sentire tecum prohibear, nec propterea velim credas immutatam esse meam erga te voluntatem, aut quicquam tibi de meo iudicio decidisse. Non sum, inquam, adeo ambitiosus, ut offendar, si quisquam praesertim vir optimus atque amicissimus, in quo albo te collocavi diversus est a mea sententia: fieri enim potest, ut integra amicitia, nonnumquam inter se amici dissentiant. Quippe veram amicitiam, quae manavit ex fontibus honesti, egitque radices in officiis firmissimas, nullae nec opinionum varietates, nec mutationes rerum, aut temporum, non dicam dissolvere, sed labefactare, aut imminuere potuerunt. Scio, inquit, amicitiam esse unam civilium virtutum maximam atque praeclarissimam, et amicorum est idem velle idemque nolle. Et valde, inquam, nam quorum mentes honestas ipsa conglutinavit eorum voluntates circa bonum et aequum non distrahuntur, sed perstant immutabiles. Non autem infitior saepe oriri parvas dissensiones, non tamen propter animorum contumaciam. Sed quod accidit, ut unus alio acutior hebetiorve ingenio sit: plusve minus cernat. Nefas est vel suspicari odio fuisse inter principes apostolos laboratum. Siquidem in unoquoque spiritus Dei loquebatur, nec ipsi suam, sed Christi gloriam quaerebant. Atqui constat Petrum a Paulo fuisse reprehensum, sed neque hic laesisse, nec ille se iniuriam accepisse existimavit. Ambo enim omnes suas rationes ad unum

govora i potpuno sam se odrekao govornih uresa: da u objašnjavanju najtežih stvari govor ne bi postao nejasniji zbog ukrasa i gomilanja dokaza i primjera koji su hrpimice pritjecali u pomoć, te da se svesci ne prepune. Zato sam stvar natuknuo što kraće, dodavši ipak svjetlo riječi, da se čitatelj, premda stvari može razumjeti na prvi pogled, ipak ne gnuša zbog rječitosti. Šaljem ti i posvećujem ovu raspravu, kako zbog tvoje osobite ljubavi prema meni tako zbog svoga najvećega poštovanja prema tebi. Znam naime (tako si sjajan), premda neću postići što sam želio, da ćeš ipak odobriti moj pothvat, i neće se učiniti malim da sam u tolikim nejasnoćama rekao ono što je vjerojatno. Ne bih htio da se itko uvrijedi ako nam u ovoj knjižici promakne nešto tuđe kršćanskom učenju, dok radi vježbanja uma pokušavam prikkladnim zaključcima pobijati neka mišljenja filozofa o duši i njenim dijelovima i djelovanjima. Neprestano se naime predajemo crkvenoj istini. Tebi i svima tvojima želim puno sreće. U Poznanju, 16. prosinca 1544.

Slučajno sam se zbog slaba zdravlja zadržao kod kuće, te zamalo poslije ručka bijah uzeo u ruke ne znam koju Plutarhovu knjigu da bih popodnevnim štivom namamio san na oči, kad neki prijatelj, ušavši po običaju u spavaonicu, sjede do mene. Probudio sam se i blago smiješeći upitao: "Otkuda ti? Kakvo mi dobro nosiš?" On je pak stajao razmišljajući, očiju uprtih u mene. Tada reče: "Premda se nerado prepirem s tobom, jer po pričanju mnogih znam da si se nepobijeđen kretao u dvorovima vladara i nije ti nedostajalo oštroumlja i vrlina, nego sreće, koja se gotovo svima poštenima suprotstavlja, započevši vječne borbe protiv poštenja, tražim ipak da mi se oprost, ako mi je sada zbog nekih velikih razloga zabranjeno složiti se s tobom u jednoj stvari, ali ne bih htio da zato vjeruješ kako je moja naklonost prema tebi promijenjena ili da je moj sud o tebi imalo okrnjen." "Nisam," odvratih, "tako častohlepan da bih se uvrijedio ako bi se neki osobito dobar i drag čovjek, među kakve te brojim, udaljio od moga mišljenja: može se naime dogoditi, uz netaknuto prijateljstvo, da se prijatelji gdjekad međusobno ne slažu. Dakako, istinsko prijateljstvo, koje je poteklo iz izvora časnoga i nastojalo oko najčvršćih korijena u dužnostima, nikakve razlike mnijenja niti promjene prilika ili vremena nisu mogle ne bih rekao razvrgnuti nego ni olabaviti ili umanjiti." "Znam," reče on, "da je prijateljstvo najveća i najdivnija od građanskih vrlina, i da je dužnost prijatelja isto htjeti i isto ne htjeti." "Pa zacijelo," uzvratih, "naime težnje za dobrim i pravednim onih čije je časne duše slijepilo samo prijateljstvo ne prekidaju se nego ostaju nepromjenjive. Ne tajim, ipak, da se često pojave male nesloge, ali ne zbog tvrdoglavosti, duhova, nego jer se događa da je jedan oštroumniji ili gluplji od drugoga: više ili manje razabire. Grijeh je i posumnjati da se radilo o mržnji između prvih apostola, jer je u svakome govorio Božji duh i oni sami nisu tražili svoju nego Kristovu slavu. Poznato je, dakako, da je Pavao ukorio Petra, ali niti je ovaj smatrao da je uvrijedio, niti onaj da je pretrpio nepravdu. Obojica naime bijahu upravili sve svoje namisli prema jednom cilju, da uz božansku pomoć djeluju

scopum intenderant ut divino munere ad publicam utilitatem recte strenueque defungerentur. Eorum vero qui privatis de causis, aut studio ambitionis, aut cupiditate gloriae, aut potentiam ut augeant, aequae ut ipsi sunt, improbos sibi asciscunt, factionem non amicitiam dixeris, ac minime diuturnam putes, tamdiu inter se simulate amant, quamdiu sperat utilitas, quae sperari desierit, mox distrahuntur in magnas dissensiones, ac saepe in acerbas inimicitias, aptaque certamina prodeunt, quoniam non eadem omnibus honesta sunt atque turpia, et eorum quilibet res omnes ad suam utilitatem conatur. Huiusmodi causae primum Caesarem et Pompeium et Crassum, deinde Augustum Antonium et Lepidum coniunxerant, et ad funesta bella concitaverant. Nam de mediis amicitias quae sine iudicio leviter ineuntur non est habenda magna ratio: qua facilitate incohatae sunt, eadem quoque exolescunt, ac saepe unius iniucundi verbi perstrictione dirimuntur. Si igitur in illo primo genere amicorum ponendum me existimas (quod facere debes siquidem neque tuis opibus, neque clientelis, neque ulla sperata utilitate impulsus fui ad te amandum. Ceterum eximiae dotes animi tui me pellexerunt ad mutuam charitatem) si, inquam, id tibi persuasum est. vehementer abs te peto, ne posthac existimes, me laesum iri, si qua in re a me dissentias, aut si me commonefeceris erroris mei. At ego hoc tibi polliceor fore mihi gratissimum, cum id, quod in me pravum fuerit, tuo iudicio correxero. Sed quid nam illud est, in quo mihi tecum non convenit? Tum ille: Vereor equidem, si meas susceptas vivendi rationes probavero, ne putes tuum institutum vituperari. Omnino, inquam, si pugnantur ex diametro: necesse enim est alterum contrariorum ubi constitueris, alterum ruere. Sed tantum abest, uti graviter id laturus sim, ut etiam cum tantam rem mihi persuaseris, commonstrando lucem quasi in tenebris et ex obliquis perplexisque ambagibus deducendo amicum in rectam et planam viam, sim accomodaturus omnes meas vivendi rationes ad tuas. Sed missa faciamus haec longa praeludia. Iam rem ipsam aggredere. Quoties, inquit, huc venio familiariter utendi tui causa. Semper invenio te libris incubantem, nec satis putas diurnas operas in studiis collocare, maceras te dies et noctes isto labore non absque pernicie valetudinis: Haud secus me quoque imprudentem similis error per imbecillioem aetatem involverat: agitabar insanis cupiditatibus adipiscendae sapientiae. Ac ut verum fatear, inanis cuiusdam gloriolae stulta libidine vexabar. Credebam fretus huiusmodi praesidio, me celebre nomen summamque auctoritatem esse consecuturum: adeo quidem, ut principes consilio meo magnis in rebus tamquam oraculo delphico uterentur. Itaque quo celerius ad optatum finem pertingerem: dederam me inusitatis laboribus: dies noctibus ac diebus noctes evolvendis libris iungebantur: nulla erant quietis intervalla. Inquies igitur animus assiduis cogitationibus affixus paulatim succumbere, ac interdum non constare sibi coeperat. Pallor quidam letalis et macies totum corpus occupaverant et cum adesset certa pernicies animi atque corporis, sapientia quidem necdum in vestibulo apparebat. Quo in discrimine constitutus (eo iam ventum

pravično i odvažno za javnu korist. Stranku pak onih koji pridružuju sebi nepoštene, jednako kao što su i sami, zbog osobnih razloga, častohleplja, požude za slavom ili da uvećaju moć, nemoj zvati prijateljstvom i smatraj da je veoma kratka vijeka. Oni se međusobno prijetvorno ljube dotle dok se nadaju koristi, a kad joj se prestanu nadati zamalo se razvrgnu u velike nesloge i često u ljuta neprijateljstva, te se javljaju odgovarajuća takmičenja, jer nije svima isto časnno i sramotno, i svatko od njih pokušava sve dobiti u svoju korist. Ovakvi razlozi prvi put bijahu spojili Cezara, Pompeja i Krasa, a zatim Augusta, Antonija i Lepida, te ih potakli na pogubne ratove. Naime, ne treba mnogo razmišljati o osrednjim prijateljstvima koja bez rasudbe lako započnu: istom lakoćom kojom su započeta i nestaju, a često se prekidaju spomenom samo jedne neugodne riječi. Ako dakle smatraš da me treba postaviti u onaj prvi rod govornika (jer me na ljubav prema tebi nisu natjerali tvoje bogatstvo, šticećnici, niti ikakva očekivana korist: baš obratno, osobiti darovi tvoga duha primamili su me na uzajamnu milost), ako si, kažem, uvjeren u to, žarko te molim da poslije ne bi mislio kako ću se uvrijediti, ako se u ponečem ne složiš sa mnom, ili ne upozoriš na moju zabludu. A ja ti naprotiv obećavam da će mi biti najdraže kad tvojim sudom popravim ono što u mene bude krivo. No, što je ono u čemu se ne slažem s tobom?" Tada će on: "Bojim se, dakaako, ako dokažem svoje prihvaćene razloge življenja, da ne bi pomislio kako se tvoja osnova kudi." "Općenito," kažem, "ako se suprotstave dvije kontradiktorne tvrdnje, jedna je nužno lažna ako je druga istinita. Ali daleko od toga da ću to teško podnijeti, dapače namjeravam, kada me uvjeriš u toliku stvar, pokazujući svjetlo kao u tami i izvodeći prijatelja na prav i ravan put iz krivudavih i zapletenih zavoja, sve svoje razloge življenja prilagoditi tvojima. No, ostavimo ove duge predigre. Prihvatimo se već same stvari." "Koliko god puta", reče on, "dođem ovamo da se prijateljski okoristim tobom uvijek te nalazim kako ležiš nad knjigama: ne smatraš dovoljnim upotrijebiti za učenje dnevno vrijeme, slabiš se tim trudom dane i noći upropašćujući zdravlje. Jednako i mene, nerazborita, u mladoj dobi bijaše prekrila slična obmana: tjerala me je luda požuda da se domognem mudrosti i, da iskreno priznam, mučila glupa pohota za nekom ispraznom slavom. Uzdajući se u ovakvu slavu vjerovao sam da ću postići slavno ime i najveći ugled i to tako da će se prvaci u velikim stvarima služiti mojim savjetom kao delfijskim proročištem. Zato, da bih što brže dopro do željena cilja, odao sam se neuobičajenim naporima. Dani se vezahu s noćima a noći s danima u čitanju knjiga. Nije bilo nikakvog razmaka za počinak. Nemiran duh, stoga, prikovan neprestanim razmišljanjima, bijaše počeo malo pomalo podlijegati a kadšto i biti nedosljedan. Samrtno neko bljedilo i slabost bijahu obuzeli čitavo tijelo. Budući da se radilo o sigurnoj propasti duha i tijela, ni mudrost se još nije pojavila na pragu. Zaustavivši se u tom odlučnom času (već se naime došlo dotle da sam se i dalje bio bavio onim ispraznim

erat ut si paulum adhuc immorati fuisset in illis vanis occupationibus, ne ipsa quidem sapientia, si forte venisset, habuisset quo diverteret) anceps tamen eram, prosequer ne susceptum opus, quod tanto studio eram aggressus (adhuc enim aliqua scintillae rationis extabant) an vitae consulere. Siquidem et timebam levitatis argui, vetusque illa doctrinarum cupido nondum exoleverat, et in corporis animique pestiferam tabem procubueram, sed tandem vicit ratio melior. Extemplo revocavi mentem ad meum vetus institutum vivendi, abiectis studiis sapientiae nec non diu post rediit pristinus color et sanguis et animi firmitas: Nihil sane, inquam, hic esse peccatum video praeclarum prorsus atque divinum opus summis animi atque ingenii viribus aggrediendo in comparanda sapientia, quam unusquisque sane mentis expetere debet. Verum adhibenda fuit moderatio, habendaque ratio corporis, cuius fulturis ipse quoque animus sustentatur. Vix reperies ullam festinationem maturuisse nullaque scientia vel tenuium disciplinarum addiscitur citra laborem et sudorem. Longissimaque spatia temporis. Quid dicendum de sapientia, quae omnium doctrinarum facultatem, omnem divini iuris et humani cognitionem complexa est? Num credis in eius possessionem quasi per somnum invadere? At certe non modo non desperandum est, sed potius contendendum pertinaciter, ut voti compotes evadamus: sicut in bello fiducia vincendi initium victoriae est, ita egregia spes in studiis facilem viam praestat ad potiundum optato fructu. Ceterum quo id minore periculo consequi valeamus, eos censeo imitandos, qui sibi proposuerunt arduum quempiam clivum ascendere: solent autem in altum nitentes subsistere identidem, alioqui defecti potestate spirandi. Diruptisque ob continuum laborem ramicibus in medio cursu deficerent. Haud aliter nobis quoque in superandis magnis disciplinarum difficultatibus faciendum arbitror, nunc animum relaxare, nunc intermittere studia, nunc ad eadem redire intermissa oportet etsi ad summum pertingere non possumus, in secundis tamen aut in tertiis consistere non extremae laudis est. Mirificam, inquit, capio voluntatem ex tuo sermone, sic enim confirmavit meum consilium, ut deinceps paenitere me facti non possit. Sexcenties animam exhalavissem (in tantum rei magnitudinem ac vix quattuor hominum aetatibus perdiscendam extulisti) antequam pervenire liceret eo quo tantopere contendebamus. Ac tibi quidem magnopere cogitandum est quo te periculo isto eximas: quippe tam pervicaci studio vehementer immutatus es. Curae atque vigiliae et ipsa pertinax mentis intentio exorbent internum humorem spiritusque vitales penitus exhauriunt: nisi receptui mature cecineris, vereor ne tibi propediem vel ab helleboro petendum auxilium, vel cum pestiferis morbis de vita dimicandum sit. Hic ego subridens: Num tibi videtur minus capris circa propriam salutem sapere? Illae quidem gravatae nimia pinguedine palpebras in aliquem rubum impingunt ac missione sanguinis gravedine levantur. Nos vero cavere a pernicie manifesta nescimus? Non agnoscimus, inquit, istam sagacitatem in facie squalore situque paene confectam. Saepe usuvenit ut ii, qui sibi oculatissimi videntur,

zanimanjima, ni sama mudrost, kada bi slučajno naišla, ne bi imala kamo da se okrene) dvoumio sam se ipak da li da nastavim započeto djelo kojega se bijah prihvatio s toliko revnosti (još je naime bilo nekih iskrica razuma), ili da se pobrinem za život. Jer, bojao sam se da me ne obijede zbog površnosti. Ona stara požuda za znanjima još ne bijaše nestala, bijah zapao u kužnu gnjilost duha i tijela, ali je napokon pobijedila bolja nakana. Smjesta sam prizvao dušu svojoj staroj osnovi življenja, odbacivši izučavanja mudrosti: nedugo nakon toga vratila se prijašnja boja, rumenilo i čvrstina duha." "Nije se ništa pogriješilo," kažem ja, "prijašnjajući najvišim silama duha i značaja uz predivni božanski posao stjecanja mudrosti, koju svatko zdrava duha treba tražiti, nego je trebalo pristupiti uzdržano, voditi računa o tijelu, čijim se potpornjima i sam duh podupire. Teško ćeš naći da je ijedna hitnja dozrela. Nikakvo znanje, čak i neznatna disciplina, ne nauči se bez muke i znoja najdužeg vremenskog perioda. Što treba reći o mudrosti koja je obuhvatila građu svih nauka i svu spoznaju ljudskog i božanskog prava? Zar vjeruješ da se u njen posjed ulazi kao kroza san? Ta zaista, ne samo da ne treba očajavati, nego radije treba ustrajno nastojati da izađemo ispunjenih želja: kao što je u ratu uzdanje u pobjedu početak pobjede, tako u učenjima izuzetna nada jamči put za dostizanje željenog cilja. Uostalom, da bismo to mogli postići s manje pogibelji, smatram da treba oponašati one koji su nakañili uspeti se uz kakav strmi brežuljak: penjući se u vis obično se češće zaustave, inače bi se zadihali i malaksali na sredini puta, razvalivši zbog neprekidna napora žile u plućima. Mislim da i mi moramo tako činiti u svladavanju velikih teškoća znanosti, sad opušatati dah, sad prekidati učenje, sad se treba vraćati na ono što je propušteno, pa makar ne možemo doprijeti do vrha, ipak je pohvalno zaustaviti se na drugoj ili trećoj dionici." "Divnu nasladu primam iz tvog govora," kaže on, "da se poslije ne bih mogao kajati zbog učinjenoga. Često sam puta mogao izdahnuti dušu (iznio si toliko toga što bi veličinom trebalo jedva četiri ljudska roda da se prouči) prije no što bi bilo prikladno dospijeti onamo oko čega smo se tako silno namučili. Moraš se i ti pobrinuti da se oslobodiš te opasnosti, jer si se tako neumornim učenjem silno izmijenio. Brige i bdijenja te sama ustrajna pozornost duha ispijaju unutrašnju tekućinu i stubokom iscrpljuju životne sokove: ako na vrijeme ne zatrubiš na uzmak, bojim se da pomoć uskoro ne budeš morao tražiti od kukurijeka ili se boriti za život s pogubnim bolestima." Ja se na to podsmjehujem: "Zar ti se čini da oko vlastita zdravlja znamo manje od divokoza? Otešćale od prevelike debljine turaju vjede u neku kupinu i podižu se kihanjem zbog kolanja krvi. Zar se nećemo znati čuvati od očigledne propasti?" "Vrlo dobro znamo", kaže, "kako se ona oštrina osjetila gotovo izgubi u licu zbog nečasnosti i dokoličarenja. Često se događa da

suis tamen in rebus plurimum caecutiant: quae res multos mortales omnibus temporibus perdidit, ac in futurum perdet. Quod si, inquam, ita se res habet, in quo tamen opere praeclarius extinguar? At vide, inquit, ne sit hominis inconsulti, dum quaerit aliena, ne etiam ea, quae domi habet, ammittat: haec est illa Thaletis sapientia metientis caelorum spatia, et non cernentis fossam ante pedes in quam prolapsus cecidit. Quorsum attinet umbram quandam sic appetere, ut obliviscaris tui ipsius? Quod si qua sapientia inter mortales habetur illa certe, vel alias nulla est, suis in primis unumquemque commodis prospicere: nequicquam enim sapit (ut proverbio dicitur) qui sibi non sapit. Quin etiam eos, qui uni dumtaxat negotio inhaerentes fugiunt consuetudinem amicorum, vitant eorum congressus, abhorrent a convivii et gymnasiis, omniumque suavitate sensuum, non dubium est peccare adversus naturam. Indidit enim penitus in visceribus atque adeo in ipsis medullis titillationem voluptatum; quibus nisi utamur, videbimur male sentire de natura, planeque ingrati esse, quod eius munus gratuitum contemnimus, quae nihil facit absque ratione. Et mihi persuasum est, inquam, nihil esse flagitii in perfruendis voluptatibus, si modice, concessae, temperate, atque cum ratione susceptae sint. Nam omnia nimia profectaque a temeritate vitio non carent. Ceterum si cum his conferamus voluptates animi (Deum immortalem) quantum hae prae illis vilescent, nec dignae videbuntur ut veniant in lucem et sermonem hominum. Corporis voluptates una cum ipso corpore consenescent atque commoriuntur: raro tamen fit, quin sexagenarios, quibus lege papia fibula imponitur, deficient. Si quidem arescente corpore nullus amplius voluptati locus relinquitur, ac earum sacietas est, saepe dolore atque penitudine comitante: magna enim inter voluptatem et maerorem cognatio intercedit, atque adeo iunctae sunt, ut altera ex altera profluere videatur. Unde apparet hactenus permissum esse uti voluptatibus, quatenus necessitates nostras expleamus, ut usu cibi somnique propter alimentum et requiem corporis. Similiter in propagandis liberis, et aliis, si qua sunt eiusmodi: ab extrariis vero, quibus magnum est cum virtute atque animi tranquillitate certamen in universum abstinere decet. Quae autem semel in animo insederit labefactatur: voluptas, nec longitudine temporum lassessit, nec aetatum mutatione labefactatur: sed potius quotidie una cum aetate augescens maiora capit incrementa, aeternum manet, ut ipse animus aeternus et incorruptus habetur. Constat gravissimos philosophos, quo magis viribus destituebantur, eo vehementius in amorem sapientiae exardescere consuevisse, atque in iis studiis vitam finivisse, quae profecto credibile est consequi animas hinc tamquam e carcere evoluturas, unaque cum ipsis immortalitate perfrui in luce illa Dei purissima, atque sempiterna: quo neque tenebrae neque tempestates aspirare queant. Quid autem iucundius inveniri potest in vita mortalium possessione pietatis, iustitiae, sanctitatis, quae hauriuntur ex intimis fontibus sapientiae? Qua re demum propius ad summum bonum, hoc est ad Deum opificem accedimus, eique tanquam in vite palmites inserimur? Diffici-

oni koji se sebi čine najpronijljivijima ipak slabo vide ponajviše u svojim stvarima. Ta činjenica upropastila je mnoge smrtnike svih vremena a upropaštavat će ih i ubuduće.” “Ako”, kažem ja, “stvar tako stoji, u kojem je poslu bolje da se zaboravim?” “Ta pazi,” reče on, “nije li običaj nepromišljena čovjeka da, dok traži tuđe, ne izgubi čak i ono što im kod kuće. Takva je Talesova mudrost. Mjereći opseg neba nije vidio jarak pred nogama u koji je pao okliznuvši se. Čemu koristi težiti nekoj sjeni tako da zaboraviš na sebe sama? Ako postoji nekakva mudrost među smrtnicima, ona je zacijelo u tome, ili inače nije ništa, da se svatko najprije pobrine za vlastitu udobnost: nipošto naime nije mudar (kao što kaže poslovica) onaj koji nije za sebe mudar. Dapače, bez sumnje griješe protiv prirode oni koji, baveći se jednim poslom, izbjegavaju druženje i sastanke s prijateljima, i zgražaju se gozbi, tjelovježbi i ugodnosti svih osjetila. Priroda je, naime, duboko u utrobi pa tako i u samoj moždini postavila škakljanje naslada: ako ne uživamo u njima, učinit će se da loše čutimo o njoj i da smo posve nezahvalni što preziremo njen besplatan dar, jer ona ništa ne čini bez najvećeg razloga.” “Ja sam uvjeren,” rekoh, “da nema nikakve sramote u uživanju naslada ako ih primamo umjereno, suzdržano i s razlogom: naime, sve što je odviše i potječe od nepromišljenosti nije bez mane. Napokon, ako s nasladama tijela usporedimo slasti duha (besmrtnoga Boga), koliko će se one poniziti pred ovima i neće se činiti dostojnima da dođu na svjetlo i u govor ljudi. Naslade tijela stare i umiru sa samim tijelom. Rijetko se događa, ipak, da klonu šezdesetogodišnjaci kojima se po papinskom zakonu postavlja kopčica. Doduše, kada se suši tijelo, za naslade više ne ostaje nimalo mjesta i dolazi do njihova zasićenja, često praćena bolom i kajanjem. Između naslade i žalosti, naime, postoji velika srodnost i tako su povezane da se čini kako jedna proistječe iz druge. Odatle je jasno da je korištenje nasladama dopušteno dotle dok ispunjamo naše potrebe, kao što koristimo jelo i san radi prehrane i odmora tijela. Slično tome, u rađanju djece i drugome, ako je takvo, dolikuje uopće odreći se krajnosti, jer između njih i vrline i mira duha postoji velika borba. Kad jednom u duhu zasjedne uživanje časnih stvari, ono ne zamara ni nakon dugo vremena, niti se uskoledba promjenom dobi, nego radije svaki dan sve više raste, povećavajući se zajedno s dobi, i ostaje vječno, kao što se sam duh smatra vječnim i nepokvarenim. Poznato je da su najugledniji filozofi, što su ih više napuštale snage obično tim žešće gorjeli u ljubavi prema mudrosti i završavali život u tim nastojanjima. Može se vjerojatno zaključiti da će duše odavde izletjeti kao iz zatvora i zajedno s njima uživati u besmrtnosti, u onom najčišćem i vječnom svjetlu Boga, čemu se ne mogu približiti ni tmine ni oluje. Što se, opet, može u životu smrtnika naći ugodnije od posjedovanja pobožnosti pravde i svetosti koji se crpe iz najdubljih izvora mudrosti? Čime se napokon približavamo najvišem dobru, tj. Bogu stvoritelju i njemu kao na lozi namještamo

le quidem dictu est quanta delectatione animus eorum perfruatur, qui huiusmodi sacris initiati sunt. Cunctis enim vero vacui perturbati curibus veri custodes alumnique pietatis et iustitiae tum iucundissimam vitam agunt, tum diem fatalem securi expectant et exploratum habent, se ad meliora profecturos. Alieni autem ab his studiis, cum deiecerint animum ad appetitiones corporeas, voltitentur in sordibus, nec erigere sese ad honesta velint, etiam ad nomen mortis contremescunt, quam sciunt omnia eorum una cum ipsis esse extincturam, illi abeuntes ex humanis nihil habent, quod hic relinquunt, his nihil superest, quod secum ferant praeter paenitentiam.

Hic me plura dicere parantem interpellavit. Multa, inquit, graviter, multa etiam praeclare collegisti, illud autem minime consentaneum rationi videtur, quod arbitraris nos tantum ex libris institui ad cultum pietatis et iustitiae, quasi libri continentis praecepta sapientiae cecidissent e caelo, nec essent ab hominibus conscripti.

Quaero igitur divinitus ne homines eam doctrinam sancte pieque vivendi acceperunt, an per semet ipsos (ut credere par est) invenerunt excolueruntque? Procul dubio, inquam, tribuenda est origo et incrementa eiusce rei hominibus propter animae vim quandam in excogitando et perficiendo divinam, quam summa Dei optimi benignitate idoneam ad omne genus virtutis inveniendum, tractandum, ediscendum accepimus. Quid igitur obstat, inquit, quo minus degere iuste sancteque possimus absque cognitione litterarum, quandoquidem iustitiae semina habemus in natura insita? Sane plurimum: nam quomodo iustitia uteris si quid sit iustitia nescias, neque iusti teneas definitionem? Quod ut multis voluminibus explicatur, ita non discitur sine multo labore. Nonne ridiculus apparebit, si quis e vulgo, qui nunquam antea tibiam inflasset, conferrī tamen cum Ismenia canendo tibiis velit? Omnino, inquit. Sic, inquam, de aliis artibus et scientiis iudicare oportet? Nemini eas divinitus contingere, sed quaerendas esse magno studio, atque in iis excellere, nisi quis longissima spatia aetatis collocaverit, haud cuique mortalium concessum est. Proditum est multorum litteris Themistoclem virum alioqui singularem et olim in Atheniensi republica principem palam confessum esse, nescire se lyra canere. Quod si huic excellentissimo viro, in quo multae praeclarae artes elucebant, cuius consilio atque virtute Graecia servata est, qui non dubitavit iactare, se rempublicam ex parva posse facere amplissimam et opulentam, si, inquam, huic contigit, nescire minimam particulam musicae, quae aurium dumtaxat oblectamento est, quia in ea se non exercuisset, quid dicam de his, qui inferiores sunt ingenio, alienique a studio litterarum? An divinam illam virtutem, quae sola certam et compendiarium viam nobis ad beatam vitam ostendit quam plerisque mortales summis adiuti opibus ingenii diuturnisque lucubrationibus aegre tandem assequi potuerunt, inertes illi homines abutentes otio atque desidia, non adhibitis doctoribus, tamquam virgula

mladice? Teško je iskazati u kolikom veselju uživa duh onih koji su upućeni u ovakve svetinje. Naime, doista oslobođeni uznemiravanja sviju brigā oni, pravi čuvari i gojenci pobožnosti i pravdnosti, provode koliko najugodniji život, toliko i sigurni iščekuju konačan dan jer su istražili da će otići na bolje. Oni pak kojima su strana ova nastojanja, jer su odbacili duh radi tjelesnih želja, valjaju se u prljavštini i ne žele se uzdignuti do časnoga, nego zadrhte čak i pri spomenu smrti, znajući da će ona zajedno s njima ugasiti sve njihovo. Na odlasku nemaju ništa od ljudskog što ovdje ostavljaju i ne preostaje im ništa što bi ponijeli sa sobom osim kajanja.”

Dok sam se spremao još govoriti, on me je tu prekinuo. “Mnogo si toga,” reče, “važna i divna sabrao, ali mi se čini da se s razumom najmanje slaže to što smatraš da se mi samo iz knjiga učimo štovanju pobožnosti i pravde, kao da su knjige koje sadrže pravila mudrosti pale s neba i da ih nisu napisali ljudi.

Pitam, dakle, da li su ljudi onaj nauk sveta i pobožna života primili s Božjom voljom ili su ga (kao što je prikladno vjerovati) pronašli i dotjerali po sebi samima?” “Nesumnjivo,” rekoh, “početak i rast toga treba pripisati ljudima zbog neke božanske sile duše u razmišljanju i djelovanju koju smo krajnjom dobrostvitošću predobroga Boga primili prikladnom za iznalaženje, razmatranje i izučavanje svakog roda vrline.” “Što dakle prijehi,” upita on, “da ne možemo živjeti pravedno i sveto bez poznavanja knjiga, kad nam je već u prirodi usađeno sjeme pravdnosti?” “Zacijelo mnogo toga: naime, kako da se služih pravdnošću ako ne znaš što je ona, niti razumijeh definiciju pravdnoga? Iako se to objašnjava u mnogim knjigama, ipak se ne nauči bez mnogo truda. Neće li ispasti smiješan ako bi se netko iz svjetine, tko nikad prije nije svirao na svirali, ipak htio usporediti s Izmenijom u sviranju na svirali?” “Sasvim,” odgovori on. “Trebali tako,” dodam, “suditi o ostalim umijehima i znanostima? Nikomu se one ne slućuju po Božjoj volji, nego ih treba traćiti velikim nastojanjem, i nijednom smrtniku nije dopušteno da se u njima odlikuje osim ako nije u to uložio najduži period svoga života. Spisi mnogih iznose da je Temistoklo, inače osobit muž i nekoć vladar u Atenskoj Republici, javno priznao da ne zna svirati liru. Ako se ovom veoma istaknutu ćovjeku, kojega su obasjavala mnoga predivna umijeha, ćijim je savjetom i vrlinom saćuvana Grćka, koji se nije ustrućavao hvaliti da Republiku iz male može ućiniti veoma prostranom i moćnom, ako se, kaćem, njemu dogodilo da ne zna najmanju ćesticu glazbe, koja je naslada ušiju, jer se nije u njoj izvjećbao, što da kaćem o ovima koji su manje daroviti i strano im je nastojanje oko znanosti? Zar će se oni lijeni ljudi koji zloupotrebljavaju dokolicu i nerad, ne posavjetovavši se s ućiteljima, razmetati da se kao ćarobnićkom šibom pribavlja ona boćanska vrlina, koja nam jedina pokazuje siguran i prijeki put k blaćenu ćivotu, koji je većina smrtnika pomognutih najvećim silama duha i

divina suppeditari sibi gloriabuntur? Quae esset aequitas, cum una eademque cunctis mortalibus et caelestis et terrena origo est. Si virtus ab aliis pararetur maximis laboribus, aliis oscitantibus et crapulam eructantibus sponte per os incurreret, res longe aliter habet: nam in arduo sita est ac vallatur undique locis asperis et praecitibus.

Plurimum sane sudandum est, priusquam eo quispiam pertingat, quamvis radices amaras habeat. Fert tamen fructus suavissimos: ergo, inquit, supervacua sunt munera legesque parentis naturae ad vitam sancte honesteque degendam, mortalium animis ab orbe condito infixae? Minime, inquam, atque ego existimo facinus inexpiabile committi in accusanda naturae providentia. Bene nobiscum ageretur, si divinum eius consilium in creandis rebus singulis disponendisque et conservandis satis admirari possemus. Istud non quaero, inquit, potius id velim probari, cur non licet solo naturae instinctu absque ullis praeceptis secundum virtutem agere? Iam receptum est, inquam, hominumque opinione firmatum animas in corpora delabi nudas et simplices ac tantum abest, ut aliquod magnum opus suapte vi naturae effingant (quemadmodum narratur de Cyclopium terra, quam dicunt feracem in nata bonitate citra omnem cultum et laborem per se ipsam nascentes fructus producere) ut etiam non fari, non ingredi hominem, non quidquam omnino sine aliorum adiumentis posse haud dubium est, omnis in anima scientiae principium a sensu oritur, neque alias temere nisi per aures influit, exceptis symmetriis geometricis, siderumque cursu et aspectu. Hae siquidem artes maxime oculorum sensu percipiuntur. Dum igitur homines palantes et vagi primaevis illis temporibus, seorsum quisque incertis sedibus per silvas et campos agerent, parum differre a bestiis credebantur, quia sicut illae solum ventrem curarent, de recta quidem institutione vivendi nulla inter eos ratio extaret. Sed postquam natura instigante, quae semper ad optima occultis quibusdam igniculis hortatur, coeperunt habere congressus, miscere colloquia, coitus facere, coepere quoque paulatim etiam feros mores exuere, deinde aedificatis successu temporis domiciliis et urbibus, quasi in unum corpus coalescere. Tunc tenui quadam specie reipublicae, ac subeunte cura quo pacto et partis iucunde fruerentur, et ab externa iniuria tuti essent. Dicitur eos invasisse cogitatio honesti simul ac utilis, idque fuisse initium condendarum legum, excolendique per artes ingenii. In huiusmodi primordiis diu vagabantur ambiguis rationibus, aliis atque aliis aliud opinantibus, cum inter se dissiderent, ac alius alium subverteret. Tandem post multam saeculorum evolutionem exquisita ingenia, cum abundante otio, sese ad meditationem earum rerum totos convertissent, hoc sane consecuta sunt, ut rectum officium, quo nunc utimur, invenirent, mandaruntque litterarum monumentis, fidelissimo thesauro memoriae ad posteritatis utilitatem multas variasque disputationes et clarissima documenta, ne desiderarentur ab iis, qui ad ea forte aspirant, ac veluti ac subiecto flumine pro libidine haurirent. Nam unius hominis memoria tot res

dugotrajnim bdijenjima napokon teško mogla postići? Što bi bila jednakost, budući da je zemaljski i nebeski izvor svim smrtnicima jedan te isti, kada bi jedni vrlinu stjecali uz najveće napore a drugima se događala dok zijevaju i svojevolumno izbacuju pijanstvo na usta? Stvar stoji daleko drugačije. Smještena je naime na strmini i opkoljena sa svih strana neravnim i strmoglavim mjestima.

Treba se zaista najviše uznojiti prije nego ma tko dospije do nje i premda ima oporo korijenje, ipak nosi najslade plodove." "Jesu li, dakle," upita on, "uzaludne zadaće i zakoni roditelja prirode za provođenje sveta i čestita života, usađeni u duše smrtnika od osnutka svijeta?" "Najmanje," odgovorim, "ja smatram da se čini neokajiv zločin u optuživanju providnosti prirode. Dobro bismo učinili kada bismo se mogli dostatno nadiviti njegovoj božanskoj promisli u stvaranju, raspoređivanju pojedinih stvari. Radije bih htio da se ispita zašto se ne može samo po prirodnom porivu, bez ikakvih pravila, djelovati prema vrlini. Već je prihvaćeno, kažem, i učvršćeno mišljenjem ljudi da duše, gole i jednostavne, silaze u tijela, no daleko od toga da bi vlastitom silom prirode stvorile neko veliko djelo (kao što se pripovijeda o zemlji Kiklopa za koju govore da je plodna po urođenoj dobroti i rađa plodoviina sama po sebi bez ikakva obrađivanja i truda). Nema sumnje, također, da čovjek ne može ni govoriti ni hodati, niti išta uopće, bez pomoći drugih. Počelo svake znanosti u duši potječe od osjetila i ne utječe drukčije nasumice, izuzevši geometrijske simetrije, tečaj i izgled zvijezda. Ova se umijeća, dakako, opažaju najviše osjetilom vida. Dok su ljudi, dakle, lutajući raspršeni u onim mlađahnim vremenima, lovili svatko za se u nesigurnim sjedištima po šumama i poljima, vjerovalo se da se malo razlikuju od životinja jer su se kao i one brinule samo za trbuh, a o ispravnom uređenju života nisu uopće vodili računa. No, pošto su se, uz poticaj prirode, koja nekim skrivenim iskrama uvijek sokoli na najbolje, počeli sastajati, razgovarati i održavati skupštine, počeli su također malo pomalo odbacivati i divlje običaje, a zatim izgradivši tijekom vremena naselja i gradove, srastati kao u jedno tijelo. Govori se da su stali razmišljati o časnom i pravednom i to bijaše početak utemeljenja zakona i dotjerivanja čudi kroz umijeća. U takvim počecima traženja časnoga dugo se lutalo dvoznačnim razlozima jer se međusobno nisu slagali, misleći i jedni i drugi različito, te je jedan uništavao drugoga. Konačno, po isteku mnogih stoljeća, izabrani oštroumniji ljudi, imajući obilje slobodnog vremena, posve su se okrenuli razmatranju onih stvari, čemu je posljedom bilo to da su pronašli pravu dužnost, kojom se sada služimo, te na korist potomstvu povjerali su litterarnim spomenicima, najvjernijoj zalih pamćenja, mnoge različite rasprave i najsjajnije isprave, da oni koji su možda tome skloni ne bi čeznuli i da bi po volji crpili kao iz rijeke pred njima. Pamćenje jednog čovjeka, naime, ne može obuhvatiti tolike

tam diversas complecti non potest, si vel cornicis aetatem superaret. Haec est illa commoditas ex studiis philosophiae ad veram normam vivendi, de qua paulo ante locuti sumus. Et nimirum haud obscuris rationibus ad ea naturae inclinamur, cui quidem parere imprimis tutum atque honestum est. Quare tametsi naturae magnam vim esse non ignoramus, tamen sine praeceptis philosophiae, quae litteris tradita sunt, constat debilem et mancam esse ad ineundae viae rationes, qua recta ducimur ad beatam vitam. Nec propterea mireris, quandoquidem non sunt haec absurda, nam et in hodiernum diem reperiuntur homines in saltibus Ibernicis ac in silvis, ad septentrionem ultra Moschos, qui remoti a consuetudine hominum tantum abest, ut animum ingenuis disciplinis expoliant, ut praeter formam hominis habeant nihil. Necesse est enim perinde, ut surdi qui nascuntur careant iis quae per communicationes traduntur. Quanti autem momenti sit bona educatio atque institutio infinitis exemplis declaratur. Qua in re proferre possum testes neque dubios, neque nimis obsoletos, sed huius temporis viros gravissimos, quibus, cum fungentes legatione apud principem Turcorum, versarentur cum satrapis insigni prudentia magnitudineque animi praeditis, miraculum videbatur eos pueros, dum pascerent greges caprarum, a praedatoribus captos institutosque litteris et disciplinis militaribus in tantam animi atque ingenii claritatem evasisse, ut ex iis Tyrannus ille Turcorum eligat, quibus cum de statu rerum suarum consultet, quos classibus et exercitibus praeficiat, cum fratres eorum et cognati rudes homines non magnopere vincat prudentia bestias, inter quas degunt. Sic profecto res habet, ut homines ceteris praestant animantibus, ita litterarum imperitis eruditos antecellere. Quid tu ad haec vir optime contradicere pergis? An satis factum putas? Commode, inquit, pleraque ad persuadendum attigisti. Verum adhuc urget me quidam scrupulus. At nos, inquam, curabimus illum eximi, si patieris medicamenta salubria. Quidni patiar, inquit? Neque eo dementiae perveni, ut abhorream ab sanis consiliis. Cognitio, inquam, veritatis omnium sententia mea iucundissima est, ac eam quivis indagare debet, qui anhelat accedere ad cognitionem Dei, quandoquidem ipse Deus veritas immutabilis ac sempiterna est. Hic ille, haerendum adhuc nonnihil circa propositam quaestionem. Etenim dum considero condicionem hominis, quibus legibus natus sit, vita quam fugaci atque caduca, doleo vicem eorum, qui malo quodam genio stimulante, omnem fructum vivendi per inanes occupationes, districti curis atque negotiis non necessariis, ammittunt. Quanto satius foret, omissis istiusmodi molestiis traducere animum ad hilaritatem, ac per hos paucos annos sic transcurrere, quasi vixisse non videremur.

Praeter animi tranquillitatem cetera omnia (quemadmodum mea fert opinio) frivola sunt et inania, hisque idem finis, qui corpori est. Non seiungemus, inquam, ab hoc ordine philosophiam? Immo, inquit, in primis interdendum illi nostra consuetudine arbitror, ut quae invehat et nutriat curas inutiles prorsusque alienas a quiete animi, quae in summa rerum omnium vanitate videtur esse una expetenda.

i tako različite stvari, kada bi nadmašilo i vraninu dob. To je pogodnost iz studija filozofije za istinsko pravilo življenja o kojoj smo malo prije govorili. I doista, zbog ne baš nejasnih razloga priklanjamo se onom dijelu prirode kojem je pokoravati se osobito sigurno i časno. Zato je sila prirode, premda znamo da je velika, bez pravila filozofije, koja se prenose knjigama, ipak sigurno slaba i nemoćna da se razumno kroči ispravnim putem koji nas vodi k blaženu životu. Nemoj se zato čuditi, kad već ovo nije besmisleno, naime i dan-danas pronalaze se ljudi u ibernskim planinama i šumama na sjeveru preko Mosha koji, udaljeni od običaja ljudi, duh ne dotjeruju plemenitim znanjima, tako da osim izgleda nemaju ništa ljudsko: zato je nužno da oni koji se rode gluhi budu lišeni onoga što se pripočava govorom. Koliko je pak važno dobro obrazovanje i pouka pokazuju bezbrojni primjeri. Za to mogu navesti nesumnjive svjedoke i to ne zastarjele, nego najuglednije muževe ovoga vremena. Njima se, dok su bili poslanici kod turskog vladara i boravili sa satrapima obdarenima razboritošću i veličinom duha, učinilo čudnim da su oni dječaci što su napasali stada divokoza toliko uznapredovali u jasnoći duha i značaja nakon što su ih pljačkaši zarobili i uputili u vojna znanja, dok onaj turski tiranin između njih biva s kim da se posavjetuje o stanju svoje države i stavlja ih na čelo brodogovorničkih i vojskama. Njihova braća i srodni divljaci, međutim, razboritošću ne nadmašuju mnogo zvijeri među kojima borave. Stvar je u ovom: kao što ljudi stoje ispred ostalih živih bića, tako se obrazovani uzdižu nad onima koji ne poznaju znanost. Što ti, predobri čovječje, namjeravaš reći protiv ovoga? Ili misliš da je dosta rečeno?" "Više si toga prikladno natuknuo da me uvjeriš, ali me još progoni neka sumnja." "Pobrinut ćemo se," odvratio je, "da se ona ukloni, ako budeš dopustio korisne lijekove." "Zašto ne bih dopustio," reče on. "Nisam dotle dospio u bezumlju da bih se gnušao dobrih savjeta." "Spoznaja istine," rekoš, "po mom mišljenju najugodnija je od svega i treba je istraživati svatko tko nastoji približiti se spoznaji Boga, kad je već sam Bog nepromjenljiva i vječna istina." "Ovdje," reče on, "treba još malo zastati oko izložena istraživanja. Naime, dok razmatram položaj čovjeka, kakva je promjenljiva i nestalna života, žalosti me sudbina onih koji, dok ih podbada neki zao duh, zabavljeni nepotrebnim brigama i poslovima, propuštaju svaki plod življenja kroz isprazna zanimanja. Koliko bi bolje bilo, ostavivši takve nepogode, privesti duh veselju i kroz ovo malo godina tako pretrčati da se učini kao da nismo živjeli.

Osim mira duha sve je ostalo, kako mislim, manje vrijedno i isprazno i završava jednako kao tijelo." "Nećemo li," upitah, "izdvojiti filozofiju iz tog reda?" "Naprotiv," odvratio on, "mislim kako osobito njoj treba prigovoriti zbog našega običaja da nanosi i hrani beskorisne brige, posve strane duhovnom miru koji, čini se, u

At vide, o beate, ne utrumque falsum sit, magnaue immerentem philosophiam calumnia afficias, quam nos oportet diluere, suamque philosophiae reddere dignitatem. Putas ne animi tranquillitatem existere non sublatis perturbationibus, qui illum permiscet atque exagitant? Nequaquam. Neque mare tranquillum dixeris quam diu ventis perturbatur? Nempe. Qui ubi considerint, mare quoque placari? Haud dubium. Similiter nec animus dum aut effervescit ira, aut premit dolor, aut extrariae cupiditates urgent, illam assequitur tranquillitatem quam quaerimus, quod tamquam hostibus in eius possessionem irruentibus, confusus distrahitur. Ceterum ubi sedatae fuerint aegritudines animae, tum primum securitatem assequitur. An tu aliter existimas? Nunc quid contradicam non habeo prae manibus. Iam ergo, inquam, confessus es quietem animi non posse simul esse cum perturbationibus in eodem subiecto? Et valde. Ac securitati nullum locum restare obsessio a pravis affectionibus animo? Nec vicissim perturbationes licere irrumpere in mentem sedatam et tranquillam? Id etiam. Deinceps quaerendum est, inquam, quibus rationibus hi sanentur morbi, et quo pacto revocetur animus ad tranquillitatem. Porro longe falluntur, qui existimant hoc sibi vel torporem vel mollitiem otiumve sedentarium esse praestaturum, quasi per desidiam atque socordiam prohiberentur aditu perturbationes, quo minus in animum invaderent, nec anxietates sequi possent vitam fugientem actiones honestas, marcescentemque pigritia, atque sepultam. Quod plane molestum otium tantumque ad mulieres pertinens aequo animo atque corpori noxium pestiferumque medicamentum est, ut aquae segnes immotaeque facile computrescunt. Ita corpus omissis exercitamentis quae bonam valetudinem et vires praestant, haud difficulter in tabem devolvitur. Nulla quidem corporis maior labes existimatur nimia copia otii, quo et animi quoque vis et acies vehementissime labefactatur et obtunditur et quasi rubigine quadam obducitur stuporemque contrahit. Haud aliter ac neglectus et incultus ager, qui sentes et spinas noxiasque solet herbas producere.

Et mens quidem ita se habet ad perturbationes ut arx ad hostes. Nam et ab illis facillime irrumpitur in animum stupentem desidiaque corruptum, et ii absque negotio arcem neque custodiis, neque vigiliis munitam occupant. Iam plane, inquit, intelligo te dicturum remedia compescendis perturbationibus a philosophia petenda esse. Tum ego: Recte tu quidem iudicas, neque aliunde quaeri oportet ne tu ipse quidem inficiaberis. Quippe ridiculus haberetur, si quis aedificaturus domum a sutrina peteret adiumenta, non autem ab architectura, quae propria est illius facultatis. Nemo autem dubitat, qui vel modice litteras attigit, philosophiae munus praecipue versari circa iustum et iniustum, quorum usus pertinet partim ad eos qui utuntur philosophia, partim vero per administrationem ad alios.

De his, ut res postulabit expediam quam brevissime. Nam minute simul et exacte singula persequi non est huius neque loci neque temporis. Atque illud etiam praemittendum est, quia cognitio iustitiae vindicat animum ab anxietati-

krajnjoj ispraznosti svega jedino treba tražiti.” “Ali pazi, o blaženi, da jedno i drugo ne bude lažno i da filozofiju ne osudiš bez zasluge. Treba da tu osudu uklonimo i vratimo filozofiji njeno dostojanstvo. Misliš li da duhovni mir postoji ako se ne uklone nemiri koji se miješaju s njim i remete ga?” “Nipošto.” “Nećeš reći niti da je mirno more koje vjetrovi dugo talasaju?” “Dakako, kada se oni smire i more se utiša?” “Bez sumnje.” “Slično tome, ni duh dok gori u srdžbi ili ga pritišće bol ili sile vanjske požude ne postiže onaj mir koji tražimo, jer se zbunjen kida kao da neprijatelji prodiru u njegov posjed. Uostalom, kad se jadi duše smire, tada prvi put postiže sigurnost. Da li ti smatraš drukčije?” “Sada mi na pameti nije ništa što bih rekao protiv toga.” “Dakle,” rekoh ja, “već si priznao da duhovni mir ne može postojati istodobno s nemirima u istom subjektu?” “Jamačno.” “Zatim, ne preostaje nimalo mjesta za sigurnost ako je duh opsjednut zlim stanjima, niti strasti mogu naizmjenice provaljivati u tih i miran duh?” “To također.” “Zatim treba istražiti na koji se način liječe ove bolesti a duh priziva natrag spokojstvu. Osim toga, veoma se varaju oni koji smatraju da će im ukočenost, slabost ili sjedeća dokolica zajamčiti mir, kao da nebriga i nerad sprečavaju strasti da ne pristupe i navale u duh, a ne mogu niti tjeskobe dopasti života koji izbjegava časna djelovanja i slabi lijenošću kao pokopan. Dakako, dosadna dokolica odnosi se samo na žene i jednako štetan i poguban lijek za dušu i tijelo. Kao što se nepokretne vode stajačice lako usmrde, tako tijelo bez vježbi koje jamče dobro zdravlje i snagu lako zapadne u gnjilost. Ništa se ne smatra većom propašću tijela od preobilja dokolice, kojom se sila i oštrina duha najviše slabi, otupljuje, prekriva kao nekakvom rdom i obamire. Ista je takva zapuštena i neobrađena njiva na kojoj obično niču drač, trnje i štetne biljke.

Duša se prema strastima odnosi kao tvrđava prema neprijateljima: strasti naime lako provale u zaglupljen i lijenošću pokvaren duh a neprijatelji bez teškoće zauzmu tvrđavu koja nije zaštićena stražama.” “Potpuno razumijem,” nadoveže on, “da ćeš ti reći kako lijekove za obuzdavanje strasti treba tražiti od filozofije.” “Ispravno sudiš,” rekoh ja, “da ne treba tražiti drugdje da se i sam ne zaraziš: jer bi bio smiješan ako bi netko hoteći izgraditi kuću tražio pomoć od postolara, a ne od graditeljstva kojemu je svojstvena ta sposobnost. Nitko pak, tko se samo umjereno dotakao knjiga, ne sumnja da se zadaća filozofije kreće osobito oko pravedna i nepravedna, upotreba kojih se djelomice odnosi na one koji se služe filozofijom, a dijelom pomoću rukovođenja, na ostale.

O tome ću, kako stvar bude zahtijevala, govoriti veoma kratko: sada naime nije ni mjesto ni vrijeme da se pojedinostima bavim ujedno potanko i točno. No, treba pretpostaviti i to da poznavanje pravednosti osigurava duh od teškoća koje

bus, quae illum ob ignorationem quemadmodem vultures Titii iecur exedunt et depascunt. Gravissimi philosophorum dividunt animam hominis in duas partes, alteram ratione utentem, alteram vero expertem rationis. Hanc rursus partiuntur in concupiscentiam et irascibilitatem, ex quibus ingens caterva manat aliorum affectuum, quamquam magis assentior his a quibus tripartito dividitur, videlicet in rationem, intellectum et voluntatem, separantibus ab ea turbulentas affectiones, easque attribuentibus animae, quae nobis cum brutis communis est. Nam videtur absurdum quam dicimus simplicem, caelestem referentemque Dei similitudinem illam nunc ratione vigere, nunc errorum densa caligine circumfundi. Nec illud est rationi consentaneum, eosdem affectus duplices uno in homine contineri, alios in animali alios in rationali substantia quod si alioqui concedimus (Deum immortalem) quot in homine turbae concitarentur, quanta confusio, quantum certamen esset inter ipsos affectus. Quotidie, signis collatis, dimicarent nulla vi animus erigi posset, quo minus proutervis illis et effrenibus beluis geminata eorum potestate perpetuo succumberet. Itaque ratio persuadet, ut ira, dolor, metus, voluptas, ceterique turbidi affectus animae sensitivae inhaereant, quam ut habemus communem cum ceteris animantibus, ita et affectiones nostrae similes sunt brutorum affectionibus, existuntque citra omnem dubitationem in locis affectis. Nam et dum excandescimus, lividus quidam color ex accensione sanguinis circa cor, extrema corporis et ipsam faciem occupat, decedente ira, ille quoque abit, ac pristinus revertitur color. Similiter in metu atque laetitia manifesta signa in corde existunt. Illo contrahitur, et proinde sanguis ex toto corpore subsidio eius accurrit, quia in eo principium vitae sit. Unde videmus timentium exteriores partes corporis, factis imbecillioribus nervis abscessu spirituum, qui sanguinem quoque secum trahunt, tremere atque pallere. Contrarium vero laetabundis accidit. Cor enim tanquam in magna securitate dilatatur: sanguisque per membra diffunditur, et idcirco perfusi gaudio rubescimus: quo circa vehementem inopinatumque laetitiam optimis rationibus nonnunquam mors consecuta est. Ad quorum affectuum moderandos compescendosque impetus, animus imperator divinitus nobis datus est. Saepe autem illecebra voluptatis ac pueris opinionibus nimium sese efferentes illi brutales impetus desciscunt ab imperio rationis, oppressaque ratione dominantur, quae tunc imbecilla fit ac iniuriae obnoxia propter ignorationem philosophiae. Hic ut primum sapientia discordiarum omnium extirpatrix comitata iustitia, quae unicuique tribuit suas partes pro dignitate, apparuerit, et ratio quae per inscitiam altissimis tenebris circumfusa et deiecta erat de gradu suo facta validior, atque ad suam reversa naturam, resumit munus imperatorium, cogitque ad obsequium debachantes per insolentiam affectus, suadente iustitia ut quisque sui officii meminerit, tum ratio suam imperandi dignitatem obtineat, tum ne sese ipsi affectus extra ordinem commoveant, sed ut meliori divinaeque naturae oboedire assuescant, nec in posterum, coniuncta ratione cum sapientia, ulli turbidi motus extra suos fines progrediuntur, quo animum

ga, zbog neznanja, grizu i izjedaju kao jastrebi Titijevu jetru. Najugledniji filozofi dijele ljudsku dušu u dva dijela, jedan koji se služi razumom, drugi pak bez udjela razuma: ovaj drugi iznova dijele u požudnost i rasrdljivost iz kojih izvire silna gomila drugih strasti. No, više pristajem uz one koji je dijele u tri dijela, naime na razum, poimanje i volju, odvajajući od nje uzburkana čuvstva te ih dodjeljujući duši koja nam je zajednička sa životinjama. Čini se besmislenim da ona božanska sličnost koju nazivamo jednostavnom i nebeskom sad cvjeta razumom, a sad je oblijeva gusta magla zabluda. Razumu nije sukladno ni to da u jednom čovjeku postoje dvostruke strasti, jedne u životinjskoj, a druge u razumnoj supstanciji. Ako to dopustimo (besmrtni Bože), koliko bi se u čovjeku potaklo nemira, kolika zbuđenost i borba bi nastala između samih strasti: sukobljavale bi se svaki dan, a duh se ni uz kakvu silu ne bi mogao uspraviti, da neprestano ne podlegne onim bezočnim i razuzdanim zvijerima, uz njihovu udvostručenu moć. Zato razum uvjerava da srdžba, bol, strah, naslada i ostala nemirna stanja pripadaju osjetilnoj duši: kao što nam je ona zajednička s ostalim živim bićima, tako su naša duševna stanja slična stanjima životinja i postoje bez svake sumnje na oslabljenim mjestima. Naime, kada se raspalimo, neka olovna boja od uspinjanja krvi oko srca prelije krajeve tijela i samo lice, a kad srdžba prestane odlazi i ona te se vraća prijašnja boja. Slično tome, prilikom straha ili veselja postoje u srcu vidljivi znaci: ono se steže i zato krv dotječe uz njegovu pomoć iz cijelog tijela, jer je u njoj izvor života. Odatle vidimo da vanjski dijelovi tijela onih koji se boje blijede i drhte jer su zbog odsustva daha oslabljeni živci. Suprotno se pak događa onima koji se vesele. Srce se proširuje u velikoj sigurnosti: krv se razlijeva kroz udove pa se veselimo obliveni radošću. Stoga je ponekad za burnim i nenadanim veseljem uslijedila smrt. Za umjeravanje i obuzdavanje siline tih strasti dan nam je po božanskoj volji duh kao zapovjednik. Često se te životinjske strasti zbog mamaca naslade i iskrivljenih mnijenja odviše uzobijeste od vlasti razuma, potisnu ga i zavladaju. Razum je tada zbog nepoznavanja filozofije slab i podložan. Čim se pojavila mudrost kao najbolja iskorjeniteljica nesloga, ako je praćena pravednošću, koja je prema dostojanstvu svemu dodijelila njegove dijelove, ojačao je i razum, koji, budući kroz neznanje obavijen najdubljom tamom, bijaše odbačen sa svog položaja, te, vrativši se natrag svojoj prirodi, iznova preuzeo zapovjedničku ulogu i prisilio na poslušnost strasti što su mahnitale u objesti. Kad pravednost savjetuje da se svatko spominje svoje dužnosti, tada razum zadržava vlastito dostojanstvo zapovijedanja, a same se strasti ne miču izvan reda, nego se navikavaju pokoravati božanskoj prirodi kao boljoj, te ni poslije, kad se razum udruži s mudrošću, nikakvi nemirni nagoni ne izlaze izvan svojih granica da bi izazivali um, nego među njima traje vječni mir,

laccesserent: manet inter eos pax aeterna, illa imperante autoritate philosophiae, illis ex officio iussa exequentibus. Magnis enim vero munita opibus ratio per accessionem philosophiae secure agit, ne quis ex adversariis posthac negotium illi facessat, quod si contingat quempiam paulum extra ordinem commoveri, ac spectare ad rebellionem, protinus immisso aliquo ex potioribus ducibus, insolentes eius spiritus contundit: tolerantia dolorem conficit, metus et laetitia redundans occursu fortitudinis prosternuntur, cupiditatibus vero coercendis nihil efficacius temperantia, quae rerum omnium excessus defectusque ad mediocritatem adducit. Hanc igitur, ut vides, ex philosophia consequimur utilitatem, ut eius adiumentis roborato animo, securam plane, tranquillam, ac prorsus divinam agere vitam in humano corpore videamur. Neque sapientiae vis praestantissima domicilio tantum animi contenta tam angustis finibus clauditur. Sed (quod multo praeclarius est) longe lateque extenditur, gentium ac populorum saluti et commoditati consulens. An existimas a Mino, Licurgo, Solone, leges boni et aequi interpretes et custodes absque perfecta philosophiae cognitione fuisse conditas? Quae quamdiu valuerunt, tamdiu Creta, Sparta, Athenae concordia et bonis artibus floruerunt. Postquam ab his discessum est, agitati domesticis discordiis ac privatis commodis intenti, iustitiam in libidinem vertentes, qua praesente cuiusque civitatis status consistit, absente dissolvitur, imperium et libertatem amiserunt. Quis autem melius instruet ad cultum pietatis philosopho, qui vitam et omnia, quae possidemus, refert accepta Deo? Quis gravius hortabitur homines ad pericula, mortemque pro aris, focus, liberis, parentibus, patria subeundam, quam is, qui honestatem utili anteponit? Hic et fortunae insultus atque varietates, et iniurias hominum atque temporum, omnes denique casus externos flocci faciet. Utpote qui cunctas res humanas se ipso ducit inferiores, omniaque sua non in cuiusque praesidiis sed in sua ipsius virtute collocavit. Tanta quidem reverentia sapientiae non privatim modo sed publice quoque habet, ut nullus mortalium, quantumvis audacia opibusque polleat, possit tamen conferri cum illius autoritate. Accepimus saepe inter cives graviter tumultuatum factis interdum secessionibus. Ceterum interventu atque adeo conspectu viri sapientis, civibus pudore deterritis, cecidisse arma de manibus, restincta seditione. Quod sapientissimus poetae significanter et graphice descripsit his verbis:

*Ac veluti magno in populo cum saepe coorta est  
sedicio, saevitque animis ignobile vulgus,  
iamque faces et saxa volant, furor arma ministrat;  
tum pietate gravem, ac meritis si forte virum quem  
conspexere, silent, arrectisque auribus adstant;  
ille regit dictis animos et pectora mulcet.*

Haec plerisque, inquit, videbuntur paradoxa et imaginarii quidam discursus. Non existimo multos fore astipulatores istius sententiae, nec deerunt, qui etiam

jer vlada ugled filozofije a oni po dužnosti izvršavaju zapovijedi. Razum, dakako, utvrđen velikim silama, kada mu pristupi filozofija, djeluje sigurno, da mu netko od protivnika poslije ne bi zadao neprilika, jer ako se dogodi da se bilo tko malo pokrene izvan reda i teže pobuni, on odmah, pustivši nekog od moćnijih vođa, udara one bijesne duhove. Podnošenje pričinja bol. Strah i preobilno veselje uništavaju se susretom s hrabrošću. Za obuzdavanje požuda zaista ništa nije djelotvornije od prave mjere: ona privodi sredini zastranjivanja i nedostatke svih stvari. Kao što vidiš, iz filozofije izvlačimo tu korist da se čini kako duhom osnaženim njenom pomoću živimo u ljudskom tijelu posve sigurnim, mirnim i potpuno božanskim životom. Najizvrsnija sila mudrosti nije zadovoljna samo boravištem u duhu, niti se zatvara u tako tijesnim granicama, nego (što je mnogo divnije) prostire se nadugo i naširoko, brinući se za spas i ugodnost plemena i naroda. Zar misliš da bi Minos, Likurg i Solon bili bez savršena poznavanja filozofije napisali zakone kao tumače i čuvare dobra i pravedna? Dokle god su oni vrijedili, dotle su Kreta, Atena i Sparta cvale u slozi i dobrim umijećima. Nakon što su se udaljili od njih, gonjeni domaćim neslogama i pazeći na osobnu korist, te izokrenuli pravednost u pohotu, izgubili su vlast i slobodu, jer prisutnost pravednosti uspostavlja a odsutnost ukida stanje svake države. Tko će pak uputiti u štovanje pravednosti bolje od filozofa koji izjavljuje da je život i sve što posjedujemo primljeno od Boga? Tko će jedrije sokoliti ljude na opasnosti i da treba podnijeti smrt za žrtvenike, djecu, roditelje i domovinu, nego on, koji čast pretpostavlja korisnom? On će se malo obazirati na navale i raznolikosti sudbine, na nepravde ljudi i vremena, te konačno na sve izvanjske slučajeve, jer sve ljudske stvari smatra manje vrijednima od sebe samog, a svoje sve nije postavio u svačije okrilje, nego u vlastitu vrlinu. Toliko poštovanje filozofije vrijedi ne samo privatno nego i javno, da se nijedan smrtnik, ma koliko bio moćan smjelošću i bogatstvom, ipak ne može usporediti s njenim ugledom. Znamo da je među građanima bilo teških pobuna nakon što bi katkada došlo do odvajanja pučana. No, posredovanjem i pogledom mudra muža ljudi su bili odvraćeni stidom, oružje spalo s ruku i pobuna ugašena. Premudri pjesnik to je znakovito i slikovito opisao ovim riječima <Vergilije, *Eneida* I.148–153>:

I kao što u narodu velikom često kad bukne pobuna,  
A priprosta svjetina bijesni,  
Već zublje i kamenje lijeću, bijes upravlja oružjem.  
Ako tada slučajno ugledaju muža ugledna s pobožnosti  
I zasluga, zašute i zastanu načuljenih ušiju.  
On riječima svjetuje ljude i ublažuje srca.”

“To će se većini,” reče on, “učiniti paradoksnim i nekakvim prividnim okolišanjem: ne mislim da će mnogi biti pristalice njegova mišljenja, a neće nedostajati

carpant (nihil nunc dicam de permutatione sedis affectionum), quia re ipsa dividis rationalem animam a sensitiva uno in corpore collocans exercitum animarum inter se dissidentium. Atqui magis credere decet eandem dici rationalem et sensitivam in natura, sed propter diversas operationes nominibus etiam appellari diversis, sicut dicimus unum eundemque esse qui penum gubernat. Sed cum promit, aut condit ita promum condumque varie solemus appellare. Neque alium dixeris hominem dum ridet, alium dum lacrimatur. Una quidem his origo est, sed causae diversae. Siquidem dum afficimur, modo in gaudium solvimur, modo declinamus in luctum. Quod si recipimus, inquam, necesse est confiteri totius hominis generationem nihil discrepare a ceteris animantibus, ac utrorumque simul cum corpore interire omnia. Non hodie primum, inquit, in lucem opinio haec venit, sed multis ante saeculis, auctoritate excellentium philosophorum nixa. Quamquam ego nolim cuiusque utamur hac in re testimonio. Demus vela rationi, et quo ipsa duxerit, sequamur. Quamvis, inquam, libentius assentiar iis, qui posthabitis humanis rationibus, afflati divino spiritu pleni que Deo affirmant, nos una parte vivere post mortem atque hoc satis esse deberet ad faciendam unicuique fidem de immortalitate animarum, tamen conabimur non ineptis, ut existimo, coniecturis ratiocinando nostram credulitatem confirmare, cuius tantum abest, ut me paeniteat, ut in dies magis atque magis opinio mea me delectet, inflammetque ad studia virtutis. Quid, inquit, si spes fallat? Non erit, inquam, inutile ac perinebit nonnihil ad famam et posteritatem, tantisper exercuisse me bonis artibus. Quod si ut opinantur dementes et improbi quicquid agimus, sentimus, sapimus mors delet oblivione sempiterna, quam rem etiam suspicari nefarium utor, tamen non vereor ne quis reprehendat errorem meum, quandoquidem nemo superfuerit.

Sed ut redeamus unde sumus digressi, irides meam divisionem animarum et ostendere illam partem, cui tribuitur vis ratiocinandi atque intelligendi, nequidquam discretam esse numero ab ea, quae tota in sentiendo est. Sed unam atque eandem esse. Uteris autem ad stabiliendam opinionem tuam duobus exemplis imbecillis et proletariis, cuiusmodi infinita reperiuntur, quae statim corruent simul cum aliis adversis rationibus, cum primum asseruerimus a calumniis animae divinitatem, ceterum temporis brevitate seponemus aliquantis per rationes physicas, quae admodum validae sunt ad eam rem confirmandam. Certissimis dumtaxat coniecturis occupabimur. Nam prorsus vanum est, conari eiusce rei scientiam reducere ad sensum, quae consistit in solo intellectu. Nihil autem prohibet, inquit, quaedam intellectu pariter ac visu comprehendi, velut in mathematicis disciplinis cernitur. Memorant, inquam, aucupes, cum quisquam immineret nido perdicum, matrem timentem filiis, ne opprimerentur, usam miro quodam astu: primum quasi elumbem cecidisse non procul a pedibus aucupis, illo persequente, ut mox capturus videretur, idem saepius eam fecisse: tandem postquam longissime persecutorem a nido seduxerat, in diversum strenue avolasse. Sic tu propositis novis quaestionibus moliris abducere me a victoria, quam prope modum in manibus habeo.

ni onih koji prigovaraju (sada neću ništa reći o promjeni sjedišta strasti), jer dijeliš razumnu dušu od osjetilne smještajući u jednom tijelu mnoštvo duša koje su međusobno u zavadi. No, doličnije je vjerovati da se ista duša zove razumnom i osjetilnom u prirodi, ali se zbog različitih djelovanja nazivaju i različitim imenima, kao što kažemo da je jedan te isti rob koji upravlja hranom: međutim, dok je izdaje ili ključa tako ga različito zovemo izdavačem ili ključarom. Nećeš reći da je čovjek jedan dok se smije a drugi dok plače. Tome je podrijetlo jedno, ali su uzroci različiti, jer kad smo dirnuti, sad padamo u veselje a sad naginjemo u žalost." "Ako to prihvatimo," odvratim, "nužno je priznati da se čitav ljudski rod nimalo ne razlikuje od ostalih živih stvorova i da sve od njega i od njih propada zajedno s tijelom." "To mišljenje nije danas prvi put izišlo na vidjelo," reče on, "nego prije mnogo stoljeća, poduprto ugledom istaknutih filozofa, ali ne bih htio da se u ovoj stvari služimo svačijim svjedočanstvom. Pouzdajmo se u razum i slijedimo kamo on sam povede." "Doduše," rekoh ja, "radije pristajem uz one koji, zapostavivši ljudske razloge, nadahnuti božanskim duhom i puni Boga, tvrde da mi jednim dijelom živimo poslije smrti. To bi trebalo biti dosta da svakoga uvjeri u besmrtnost duša, no ipak ćemo pokušati prikladnim zaključcima (kako smatram) ojačati umovanjem našu lakovjernost. Ne samo da se ne kajem, nego me moje mišljenje danomice sve više veseli i raspiruje za izučavanje vrline. Neće biti beskorisno a doprijet će ponešto do slave i potomstva, ukoliko sam se bavio dobrim umijećima. Ako smrt vječnim zaboravom razara sve što radimo, osjećamo i znamo, kao što smatraju bezumni i nepošteni, a mislim da je bezbožno čak i sumnjati o tome, ipak se ne bojim da netko ne prekori moju zabludu, kad već nitko nije preostao.

Nego da se vratimo odakle smo krenuli; ismijavaš moju podjelu duša i nastojiš pokazati da onaj dio kojemu se pripisuje snaga zaključivanja i razumijevanja nipošto nije brojem različit od onoga koji je sav u osjećanju, nego su isti. Da bi utvrdio svoje mišljenje koristiš se dvama slabim i prostim primjerima kakvih se beskonačno nalazi, koji će se smjesta srušiti zajedno s drugim protivnim razlozima, čim božanstvenost duše osiguramo od osuda. Zbog kratkoće vremena ostavit ćemo načas fizičke razloge koji su veoma valjani da to potvrde i zabavit ćemo se najsigurnijim zaključcima. Posve je naime uzaludno nastojati svesti na osjetilo znanost o onome što se sastoji samo u poimanju." "Ništa ne smeta," dometne on, "da se nešto obuhvati jednako poimanjem kao i vidom, kao što se zapaža u matematičkim disciplinama." "Ptičari spominju," rekoh ja, "kada je neka jarebica izvirila iz gnijezda, da se majka, bojeći se da ne pritisne ptiće, poslužila čudnom lukavštinom. Prvo je kao bez snage pala nedaleko od nogu ptičara dok ju je on progonio. Kad je izgledalo da će je uskoro uhvatiti, ona je češće učinila isto. Napokon, pošto je ptičara zavela veoma daleko od gnijezda, hitro je odletjela u stranu. Tako me ti postavljajući nova pitanja nastojiš odvesti od pobjede koju gotovo imam u rukama.

Propositum fuit, philosophandumne sit, interposuisti quaestiones de anima et rursus alias scaturientes ex oratione induces quibus tractandis et explicandis multi non solum dies, sed menses et anni consumerentur. Idcirco differamus haec in aliud tempus oportunius et revocemus orationem ad inceptam disputationem de anima. Tum ille, perge igitur tuo arbitrato. Convenit, inquam, inter omnes animam vegetativam ut in plantis sic in corporibus quoque humanis existere, quia haec augmentum praestare dicitur. Attamen neque sensum neque rationem posse appellari, utroque enim caret ac penitus ab utroque seiuncta est. Patet quidem cum vegetali non transfundi simul per expulsionem seminis animam sensualem (nam de intellectuali postea dicitur) cum semen nihil aliud sit quam excrementum alimenti mutati, nec posse fieri ut actu insit in eo vis sentiendi, sed eam tempore procedente recipi, cuius rei veritas aliquot manifestis signis colligitur, sed erimus contenti unam exposuisse. Tradunt quidem cum infans in utero movetur, minimum autem sentit, atque etiam, quod multo est admirabilius, non vivit animale vitam. Quonam, inquit, istud argumento? Quemadmodum animal ex attractione aëris et respiratione vivit, hausto subinde ac reddito spiritu, ita si illi adimas potestatem spirandi, non erit unde vivat. Quod plane necesse est accidere infanti concluso in matrice undique obsaepta, quo aër penetrare non valet. Tum demum autem spirantem fieri, ubi editus in lucem, aërem hauserit. Quamquam praecipui medicorum constanter affirmant, foetum augeri per annexum umbilici transmissoque a pectore atque pulmone per venas et arterias aëre quasi per infundibula canalesque atque eo penetrante per saepta secundae, vegetari pariter atque spirare, quod plane cognosci non potest ex sectionibus anatomicis. Quamvis enim cibatur infans per insertionem umbilici, quasi radicem in uterum agentis, quippe fistulosum est aptumque ad sugendum subtilium alimentum. Cetera quidem obvolutus membrana sic iacet, ut nullae venae arteriaeque non dicam ad os, sed ne ad ullam quidem partem corporis pertingere queant. Apparet autem laxos liberosque meatus esse debere, per quos recepto puriore aëre inspiratio et respiratio per os fiat. Siquidem compertum est vel acino uvae passae, vel alia re minima intra epiglotim in arteriam incidentem, et ob id intercluso spiritu, fuisse suffocatos homines.

Constat igitur ex praedictis diversas esse res numeroque differentes potentiam animale et vegetabilem atque in uno animante utramque inesse. Proinde si duabus animabus bruta animalia dotavit natura, ut altera praestarent plantis, cur non credimus homini perfectissimo in terris animali ea parte, qua bestiis antecellit, ac propius ad Deum accedit, qua sola, inquam, homo dici potest, ac Deus quidam inter ceteras animantes, mentem, procreatricem rationis et intellectus, non eductam de potentia materiae, sed divinitus datam accessisse ad compositionem animalis rationalis tertiam partem, quae reliquis partibus quasi princeps praesesset atque moderaretur. Neque verisimile est, mentem, cuius actiones nullam communionem habent cum actionibus corporis, idem esse cum altrice sensitivaeque anima, quae

Pitanje je bilo treba li filozofirati, ti si umetnuo pitanja o duši i stalno uvodiš druga koja izvire iz govora. Da bi se ona pretresla i razjasnila potrošilo bi se mnogo ne samo dana nego godina i mjeseci. Zato je prikladnije da to odgodimo za drugo vrijeme i govor vratimo na započetu raspravu o duši." On tada reče: "Nastavi, dakle, prema svom sudu." "Svi se slažu da hranidbena duša postoji kako u biljkama tako u ljudskim tijelima i govore da ona osigurava rast. Ne može se ipak nazvati ni osjetilom ni razumom, jer je bez obojega i sasvim odijeljena od obojega. Očito je da se senzualna duša ne prelijeva pomoću izгона sjemena zajedno s vegetativnom (o intelektualnoj će se, naime, govoriti kasnije), budući da sjeme nije ništa drugo doli izlučina promijenjene hrane, i ne može se dogoditi da u njemu zbiljski bude sila osjećanja, nego se ona prima s prolaskom vremena. Istinitost toga razabire se po nekolikim bjelodanim primjerima, ali bit ćemo zadovoljni da smo izložili makar jedan. Pričaju, također, da dijete, dok se miče u utrobi, veoma malo osjeća i čak, što je mnogo čudnije, ne udiše zrak." "Čemu taj dokaz," upita on. "Kao što životinja živi od privlačenja zraka i disanja, zahvativši i vrativši dah, tako, ako joj oduzmeš mogućnost disanja, neće imati odakle živjeti. Jasno je da se to nužno događa i djetetu zatvorenom u maternici koja je odasvud zagrađena, kamo zrak ne može doprijeti: tek onda počne kada, rodivši se, udahne zrak. Doduše, odlični liječnici tvrde da plod raste pomoću pupčane vrpce, jer se zrak prenosi od srca i pluća kroz vene i arterije kao kroz natakalice i cijevi. Dok on prodire kroz ogradu dijete se jednako hrani i diše, ali se to ne može jasno vidjeti iz anatomskih razudbi. Dijete se hrani kroz pupčani umetak koji se pruža u utrobu kao korijen, jer je šupalj i prikladan za usisavanje finije hrane. Inače, obavijeno ovojnicom leži tako da nijedna vena i arterija ne može doprijeti ne bih rekao do usta, nego ni do jednog dijela tijela. Očito je da treba biti širokih i slobodnih prolaza kroz koje, primivši čišći zrak, udiše i izdiše na usta. Dokazano je da su ljudi bili zadavljani ako bobica grožđa ili druga veoma mala stvar upala unutar jezičca u arteriju, jer bi to zatvorilo dah.

Iz prije rečenoga očito je dakle da su animalna i vegetabilna moć stvari odjelite i brojem različite, ali se obje nalaze u jednom živom biću. Zato, ako je priroda životinje nadarila dvjema dušama da bi se po jednoj odlikovale nad biljkama, zašto ne vjerujemo da je čovjeku, s one strane s koje se ističe nad životinjama i primiče bliže Bogu, po čemu se jedino, kažem, može zvati čovjekom i nekim bogom među ostalim živim bićima, pristupio duh, roditelj razuma i poimanja, koji nije izveden iz moći stvari, nego je božanski dan za sastavljanje razumne životinje kao treći dio poput vladara stoji pred ostalim dijelovima i upravlja njima. Nije vjerojatno da je duh, čija djelovanja nemaju ništa zajedničko s djelovanjima tijela, isto što i hranid-

naturam corporum sequuntur, undae ipsae manarunt. Idcirco determinare oportet, solam mentem esse divinam atque aliunde accedere. Cum autem abstracta sit a materia necesse est a Deo veniat vel procreatione vel inspiratione vel alio modo, ut melius ipsi Deo visum fuit. Num te non afficit haec ratio? An aliquid certius expectas? Sane, inquit, non inepta mihi videtur, sed vellem quippiam subtilius afferri. Tum ego, ne istud quidem, quo tibi mos geratur, conari negligam. Haud existimo te latere in plantis terrestribusque pariter et aquaticis animantibus perpetuum servari naturae ordinem, ac secundum cuiusque potentiam seminis partes similes in eodem genere forma et virtute gigni, nec umquam variari eorum naturam, quam semel a primordio vim vel abstergendi vel glutinandi vel aliud quippiam huiusmodi efficiendi lasserpitium, intubum et aliae herbae acceperunt, eandem aequaliter in alias atque alias sui generis transfundunt lege immutabili. Nunquam enim fando auditum est aut salutiferum esse aconitum aut mortiferam panaceam. Iam ex feris quaedam vocantur generosae ut leones, tigres, pantherae, lynces, quaedam vero imbelles, ut cervi, lepores, damae, alces. Neque ex his generosi foetus gignuntur, neque ex illis imbelles, sed unaequeque naturam et mores parentum retinent, qui per genituram traducuntur. Igitur si modo aliorum animalium rationalis animae natura, vis et inclinatio nunc ad has, nunc ad alias res per seminis propagationem haberentur, nonne partus sequerentur undequaque naturam progenitorum? Et a sapientibus sapientes, fortes a strenuis, et rursus dementes ab insanis, ignavi procrearentur ab inertibus? Ceterum longe secus res habet: exemplis siquidem contrariis scatent monumenta omnium temporum et nobis quotidie ante oculos observantur stirpium huiusmodi et fructuum varietates. Quippe frequenter iucundi proveniunt ex acerbis, salubres ex pestiferis, nec stolidis filiis assequentibus acumen parentum, et ex mentibus obtusis plerumque nascentibus praeclaris ingeniis. Idcirco divinus quoque poeta dixit: *Egregia est soboles scelerato nata parente.*

Sed crebrius cernitur degenerari a melioribus, ab optimis quidem creberime. Nam et proverbio iactatur: heroum filii noxae. Nec audiendi sunt astrologi auctoritatem arti suae aucupantes, transferentesque causam huiusmodi varietatum in caelestium corporum potestatem, quam sine dubio licet quotidie intueri maximam in concipiendis edendis partibus. Ceterum cum stupidis persuadere contendunt, animam rationalem caelestibus influentiis esse subiectam ac ex planetarum aspectu coniunctionibusque varios subinde motus animorum et ingeniorum existere, nullo pacto cum veritate consentit. Nam si vera esset astrologorum affirmatio, nonne stellarum influxus eosdem vel etiam maiores effectus ederent in vitam reliquorum animalium, eorumque sensus in diversa distraherent, cum illae ut haec ex materia compactae sunt, ratio quidem et intellectus corporis omnino expertes? Quo fit ut cum anima multo praestat nobilitate stellis, regaturque a semet ipsa. Siquidem anima, ut tradit Pythagoras, numerus est se ipsum movens, caelorum potestatem nullam esse in animam rationalem existimemus. Nam contra naturam est, ut

bena i osjetilna duša koje slijede prirodu tijela odakle su i same potekle. Treba zato odrediti da je samo duh božanski i da pridolazi odrugdje. Budući da je odvojen od tvari, nužno dolazi od Boga ili rođenjem ili nadahnućem ili drugačije, kako se samo Bogu činilo bolje. Zar te ne dira ovo razlaganje? Ili očekuješ nešto sigurnije?" "Dakako," reče on, "izgleda mi prikladnim, ali bih htio da se navede štogod potanije." "Ne mislim da ti je nepoznato kako se u biljaka i podjednako u zemaljskih i vodenih živih bića stalno čuva red prirode, te prema moći svačijeg sjemena rađaju se u istom rodu potomci slična izgleda i vrline čija se narav nikad ne mijenja. Istu silu otiranja, lijepljenja ili činjenja ma čega drugoga takvoga, koju su lazerpicij, vodopija i druge biljke primile jednom od početka prenose jednako u sve druge i druge primjerke svoje vrste po nepromjenljivom zakonu. Nikada se naime nije čulo da je spasonosan vučji korijen ili smrtonosna panaceja. Već među zvijerima neke se nazivaju plemenitom pasminom kao lavovi, tigrovi, pantere i risovi, a neke pak neratobornima kao jeleni, zečevi, jeleni šarenjaci i sjeverni jeleni. Niti ove potonje rađaju plemenitu mladunčad, niti one prve neratobornu, nego svi zadržavaju narav i običaje roditelja koji se prenosi rođenjem. Dakle, ako bi sama priroda, sila i sklonost razumne duše jednih životinja pomoću rasprostiranja sjemena postojala sad kod jednih sad kod drugih bića, ne bi li potomci slijedili prirodu roditelja te se rađali mudri od mudrih, hrabri od odvažnih, i opet bezumni od glupih i lijeni od tromih? Ali stvar stoji kudikamo drukčije: spomenici svih vremena izviru iz suprotnih primjera i nama su svaki dan pred očima razlike podmlatka i plodova, jer često iz ljutih proizlaze sočni plodovi, zdravi iz pogubnih, kao što glupa djeca ne dostižu oštroumlje roditelja a iz zatupljenih umova ponajviše se rađaju divne naravi. Stoga je božanski pjesnik rekao: 'Uzvišen naraštaj se rodi od zločinačkog roditelja.'

No, češće opažamo da se izrođavaju djeca boljih roditelja a još više najboljih. Naime, poslovično se spominje: 'Sinovi heroja su štetočine'. Ne treba slušati ni astrologe koji, loveći ugled svojem umijeću, prenose uzrok ovakvih razlika u moć nebeskih tijela za koju se bez sumnje može svaki dan vidjeti da je najveća u začecu i rastu plodova. Uostalom, nikako se ne slaže s istinom to što nastoje uvjeriti glupane da je razumna duša podložna nebeskim utjecajima i da prema izgledu i spojevima planeta postoje različita kretanja duhova i značajeva. Naime, kada bi tvrdnja astrologa bila istinita, zar utjecaji zvijezda ne bi uzrokovali iste ili još veće učinke na život ostalih životinja i njihova osjetila razvlačili na različite strane, jer su one kao i zvijezde sastavljene od tvari, a razum i shvaćanje su posve bestjelesni? To je razlog da je duša po plemenitosti mnogo ispred zvijezda i upravlja sama sobom. Duša je, kao što govori Pitagora, broj koji pokreće sama sebe te smatrajmo da utjecaj nebesa na razumnu dušu nije nikakav: protuprirodno je, naime, da

ignobilis agat in nobiliorem naturam. Unde fit igitur, inquit, ut tanta studiorum varietas in mortalibus appareat: si animae simplices nudaque demittuntur in corpora: nec quicquam ex superioribus corporibus intra convexa mundi in eas agit? Nulla, inquam, hic plane difficultas est, si persuadere tibi potest, mundum et in hac parte mundi infima hominem praestantissimum animal a Deo non necessario, sed sua ipsius bonitate creatum esse. Alioqui Deus sui iuris non esset, sed satelles necessitatis, et aliena libidine circumageretur, quod impium ac sceleratum est credere. Igitur Deus primus ille motor et Architectus universi, causaque rerum primaria et ens sempiternum, cum creasset animas ad omne genus virtutis aptas, ut diximus, aequales immortalitate. Sed intellectus et rationis capacitate non nihil diversas: has quidem his, alias vero aliis secundum divitias gratiae suae fecit aptiores, est autem infelicis artificis semper simulare cupressum, ut ait Poëta. Quid vero de Deo sentiendum, cuius sapientia omnem cogitationem exsuperat? Quippe magnitudo divinae mentis ex incredibili varietate rerum quas creavit dignoscitur. An dicemus eum nescivisse nisi ad unum scopum sua tela dirigere, qui mirabili varietate caelum et terram ornavit? Neque de forma rerum loquor, sed de natura, praecipue caelestium globorum. Aliam Lunae, aliam Solis, aliorumque siderum ex effectibus eorum condicionem conspicimus, ex quo licet consecrare supercaelestes quoque substantias variis esse naturis praeditas quas largitur indefesse benignus ille parens ac sapientissimus opifex ex thesauro non deficientis opulentiae. Eiusmodi plane quibusdam coloribus Deum imaginem suam depingere voluisse ad propriam sui gloriam non dubium est. Itaque si caelestes influxus exercent potentiam in corpora inferiora propter quandam materiae proportionem. Non tamen continuo agunt in animam, nisi ratione coniunctae materiae. Neque in omnium hominum animam agunt, sed tantum imperitorum et eorum qui depravati sunt falsis erroribus.

Ceterum omnes caelestes inclinationes vincemus absque negotio sapientia, sideribusque dominabimur. Plerique scribunt in Socrate, tum Zopyri Physiognomi iudicio, tum sua ipsius confessione extitisse signa improbitatis eminentissima. Sed ea oppressit ipse atque superavit philosophia, in tantumque profecit ad virtutem ut fama sapientiae Socratis totum orbem impleverit. Porro nimium sumus evagati in vindicanda animae dignitate ab astrologorum tyrannide. Iam redeamus ad pensum nostrum. Illud praeterea non minus evidens ad demonstrandum divisam esse penitus rationem a sensibus: quippe hominibus quibusdam vel a die natali, vel in cursu aetatis mente captis, sensus tamen integros manere non ignoramus. Libet autem quaerere, quo tum ratio abiit? Ubi exultat intellectus? An peregrinatur apud Anthipodas? Anima igitur cum excesserit e corpore nihil commune habet cum corruptione, utpote quae existat separata prorsus a materia. Quid aliud dicemus nisi migrantem e corpore ad alias sui similes in caelum subvolare animas? Quod genus hominum apud Turcos observatur summa cum veneratione, quod persuasum habent, eorum animas tantisper dum illi ratione privati sunt, diversari apud Deum.

neplemenitija priroda djeluje na plemenitiju.” “Što je uzrok,” upita on, “da se kod smrtnika javlja tolika raznolikost nastojanja ako se duše gole i jednostavne spuštaju u tijela i nijedno od viših tijela unutar svoda svijeta na njih ne djeluje?” “Nema u tome nikakve teškoće,” odgovorim, “uzmognem li te uvjeriti da svijet i čovjek kao najodličnija životinja u ovom najnižem dijelu svijeta nije bio stvoren od Boga nužno, nego zbog njegove dobrote. Inače Bog ne bi bio svoj gospodar nego pratilac nužnosti, gonjen naokolo tuđom samovoljom, a bezbožno je i zločinački vjerovati u to. Bog je dakle onaj prvi pokretač i graditelj svemira te prvotni uzrok stvari i vječno biće, budući da je, kako smo rekli, stvorio duše prikladnima za svaku vrstu vrline i jednakima po besmrtnosti, no ponešto različitima po opsegu shvaćanja i razuma. Jedne je učinio prikladnijima od drugih prema bogatstvu svoje milosti. Obijač je nesretnog umjetnika da uvijek oponaša čempres, kao što kaže Pjesnik. Što reći o Bogu čija mudrost nadmašuje svako razmišljanje, jer se veličina božanskog uma raspoznaje po nevjerojatnoj raznolikosti stvari koje je stvorio? Zar ćemo reći da je on koji je divnom razlikom ukrasio nebo i zemlju znao svoje strijele upraviti samo prema jednom cilju? Ne govorim o obliku stvari, nego o naravi, osobito nebeskih kugli. Opažamo da je položaj Mjeseca, Sunca i drugih zvijezda različit prema njihovim učincima. Iz toga se može zaključiti da su nadnebeske supstancije obdarene različitim naravima koje onaj dobrodušni i premudri stvoritelj neumorno dijeli iz riznice nepresušna bogatstva. Nema sumnje da je Bog takvim bojama htio oslikati svoju sliku na vlastitu slavu. Zato, ako nebeski utjecaji imaju moć na niža tijela zbog stanovitog razmjera tvari, ipak ne djeluju neprekidno na dušu, osim razmjerno pridruženoj tvari, a ne djeluju niti na dušu svih ljudi, nego samo neukih i onih koji su izopačeni lažnim zabludama.

Uostalom, bez muke ćemo mudroču pobijediti sve nebeske sklonosti i zavladatai zvijezdama. Mnogi pišu da su u Sokrata, kako po sudu Zofira Fizionoma tako po njegovu vlastitom priznanju, postojali najočitiji znaci nepoštenja, ali ih je sam potisnuo i nadmašio filozofijom. Toliko je uznapredovao prema vrlini da je glas o Sokratovoj mudrosti ispunio cijeli svijet. Međutim, previše smo odlutali braneći dostojanstvo filozofije od tiranije astrologa. Vratimo se već našem poslu. Da je razum duboko odijeljen od osjetila podjednako bjelodano dokazuje i činjenica što znamo da nekim ljudima, lišenim uma ili od rođenja ili tijekom života, osjetila ipak ostaju neoštećena. Hoćemo li pitati, kamo tada odlazi razum? Gdje je u progonstvu poimanje? Da li hodočasti kod Antipoda? Duša, dakle, kad izide iz tijela nema ništa zajedničko s kvarenjem, budući da postoji odijeljena od tvari. Što ćemo drugo reći nego da se seleći iz tijela odlijeće na nebo k drugim sebi sličnim dušama? Ljudski se rod kod Turaka pazi s najvećim poštovanjem, jer su uvjereni da njihove duše borave kod Boga dok su lišeni razuma.” “To ti,” reče on, “filozofi

Hoc, inquit, tibi physici non permittent. Quamobrem? Ad quinque sensus, inquit, addunt sensum communem, tum phantasiam et imaginationem compositarumque specierum aestimatorem, ad quem reliqui sensus simplices tanquam per manus sua visa deferunt, hic rursus ad principem partem animae. Proinde nihil obesse quominus anima rationalis in corpore maneat, sed eam praesentem non cognosci vitiatu sensu communi, per quem vires suas exerit, hanc enim potissimam causam dementiae arbitrantur. Et ipse, inquam, possem aliam quorundam opinionem afferrer, nulla de sensu communi facta mentione, ab animae principatu ad quinque partes sensorias totidem spiritus exploratorios pertingere, quos alii sensus interiores vocant. Mihi vero neutrum placet. Fingunt enim animam quasi rem materialem in capitis penetralibus reclusam more principum mittendis et accipiendis nuntiis intelligere, quod sane non minus absurdum atque falsum est. Non considerant autem vim ipsius diffusam per omnes recessus corporis, ac eam praesentem excubare ad partes instrumentarias, neque indigere ministris ad ea, quae per se ipsam persequi potest. Nam cum sensum communem sive phantasiam aestimatorem nominant, non aliud credam, quam apprehensoriam facultatem, vimque iudicandi substantiae intellectilis, cuius id proprium munus est, quippe ratiocinatione fieri nequit, qua in universum bruta animantia carent. Per omnes autem potentias huiusmodi anxie quaesitas atque etiam interstitiis quibusdam et cellulis in capite distinctas, debemus intelligere significari unius vim et naturam animae. Quippe cogitatio et imaginariae copiae potestasque iudicandi ex anima nascunt, ideaeque cum anima sunt nec ab ea separantur, proinde atque lumen et calor a Sole. Ergo inquit: Medici fomenta occipitio temere apponunt, ut laesae memoriae opitulentur, cui certam sedem in capite statuerunt? Anima, inquam, delatas quidem ad se notiones et mente conceptas adnotat quasi in membrana scriptoria, seponitque in infimo capitis loco, ut illis tutius sit ab externa iniuria atque inde, cum opus est, depromit tanquam ex thesauro. Non magis enim vero turbat animum corrupta sedes memoriae quam economus si quis deleat eius ephemeridas. Sed quamdiu adest intellectus cetera omnia corrigi atque instaurari possunt, eo quidem abeunte, sublevandis imaginariis memoriaeque partibus incassum conabere. Iste locus de contemplatione naturae amplissimam praebet materiam ad disputandum. Ceterum et nox appetens et sermo prolixior urget ut festinem ad calcem, neque licet uno die omnes physicorum et medicorum scholas excutere. Nunc ad postremam venio coniecturam.

Si diligenter reputabimus immensam Dei providentiam, tum in universi, tum in singularum rerum creatione, inveniemus ab illo sapientissimo opifice nihil supervacuum, nihil redundans nihil quod diffluet imperfectumve sit: sed omnia cum mensura et ratione quasi ad lesbiam regulam facta. Naturam et habitudinem corporum cuiuslibet animalis attemperavit ad aëris, loci, pabuli qualitatem, et nihilominus benignus ille parens affatim copiam omnium praebuit, ad implenda desideria ceterarum animantium, eaque finivit angustissimis terminis, videlicet

priode neće dopustiti.” “S kojeg razloga?” “K pet osjetila dodaju opće osjetilo, zatim maštu i zamišljanje te procjenitelja sastavljenih pojmova kojemu ostala jednostavna osjetila predaju svoje slike kao preko ruku, a ovaj ih iznova daje glavnom dijelu duše. Zato ništa ne smeta da razumna duša ne ostane u tijelu, ali misle da se ne može osjetiti njena prisutnost ako je oštećeno opće osjetilo preko kojeg ona isijava svoje sile, te da je to najpreči uzrok bezumlja.” “I sam bi,” rekoh ja, “mogao navesti neko drugo mišljenje, (bez spomena zajedničkog osjetila), naime da od vlasti duše do pet osjetilnih dijelova dopire isto toliko istraživačkih duhova, koje neki nazivaju unutrašnjim osjetilima. Meni se pak ne sviđa nijedno: izmišljaju, naime, da duša, zatvorena u nutrini glave, poput vladara razumijeva šaljući i primajući glasnike. To zacijelo nije ništa manje besmisleno i lažno. Ne uzimaju u obzir da je sila duše razlivena po svim krajevima tijela i da svojom prisutnošću stražari nad pomoćnim dijelovima te joj ne trebaju pomoćnici za ono što može ostvariti sama po sebi. Iako opće osjetilo ili maštu nazivaju procjeniteljem, ne mislim da je drugo do sposobnost shvaćanja i sila suđenja razumne supstancije, čija je to navlastita zadaća, jer ne može postati bez zaključivanja koje životinjama uopće nedostaje. Moramo razumjeti da se pomoću svih ovakvih moći koje smo tegobno ispitivali i koje su različite zbog nekih staničica umetnutih u glavi naznačuje sila i narav jedne duše, jer razmišljanje i obilje mašte, te moć suđenja rađaju se iz duše, jednake su joj i ne odvajaju se od nje, baš kao ni svjetlo i toplina od Sunca.” “Liječnici dakle,” kaže on, “nepromišljeno stavljaju obloge na potiljak da bi pomogli oštećeno pamćenje kojemu su sigurno središte postavili u glavi?” “Duša,” odgovorih, “pojmove koji su joj doneseni i začeti umom bilježi kao na pločici za pisanje i odlaže na najdonjem mjestu u glavi, da tako bude sigurnija od vanjske nepravde. Odande ih, kada treba, vaditi kao iz škrinje. Dušu zacijelo ne uznemiri pokvareno središte pamćenja više nego da neki ekonom razori njene dnevničke, no sve dok je nazočan razum može se ostalo ispraviti i obnoviti, a kad njega nema uzalud ćeš nastojati osvježiti prividne dijelove pamćenja. To mjesto o promatranju prirode pruža najširu građu za raspravljanje, međutim, primiče se noć a odveć rastegnuto govori sili da se požurimo kraju. Ne mogu se u jedan pretresti sve škole fizičara i liječnika. Sada dolazim na posljednji zaključak.

Ako marljivo razmislimo o neizmjerne Božjoj providnosti, kako u stvaranju svemira tako pojedinih stvari, nećemo kod tog premudrog tvorca naći ništa suviše no ni preobilno što bi pretjecalo i bilo nesavršeno, nego je sve učinjeno s mjerom i razlogom kao prema lezbijskom pravilu. Narav i vanjštinu ma koje životinje prilagodio je kakvoći zraka, mjesta i hrane. Ništa manje dobrohotni roditelj pružio je dosta obilja svega da ispuni želje ostalih stvorova i omedio ih najtješnjim

quatenus naturae satis esset, uni tantum homini immensam atque infinitam cupiditatem in animo iniecit. Non eam dico cupiditatem, quae radicatur in parte irrationali, ex profundisque tenebris et inexplicabilibus errorum labyrinthis emergit, ac fere omnium malorum caput est, sed congenitam in natura cum ipsa anima, per quam appetimus nostri perfectionem et securitatem. Atqui non videmus hic quamdiu vivimus, quippiam tale illi oppositum, unde satiatus animus conquiesceret, ultra mundum (quatenus magnus est) extenditur semper aliquid infinitum et immensum, cuiusmodi ipse est, appetens. Accusabimus ne Deum iniustitiae, quod lenierit brutorum desideria, propositis omnibus ad eorum usum: hominem vero torqueri velit aeternum cupiditatibus immodicis aestuantem? At quia Dei sumus torqueri velit aeternum cupiditatibus immodicis aestuantem? An requiremus in Deo prudentiam, quod aliquid magnis in rebus temere fecerit, qui ne in minimis quidem quicquam absque summa ratione atque sapientia facit? Proinde credendum est Deum non fuisse passurum, appetitum quoque rationalem hominis extendi in immensum, nisi proposuisset illi finem, quem adeptus, ultra non angeretur. Quidnam, inquit, appetimus cum ratione? Nempe summum bonum, non autem putes illud bonum quod quidam circumscribunt magna ex parte fortuitis rebus aggregatum, dubium, varium, mutabile, quo tamen nullus mortalium adhuc potitus fuit: sed certum, stabile, sempiternum in sola contemplatione atque adeo aspectu divinae mentis consistens, ex qua ceu perenni fonte voluptates cumulatae omni suavitate fluunt, diisque pariter et hominibus (ut Plato inquit) omnia bona proficiscuntur, quae nullius mortalis aut oratione exprimi aut cogitatione complecti queant. Nam si magnopere delectamur intuendo Solem illustratorem orbis, reliquasque stellas flagrantis, ac miram universi pulchritudinem, quanta iucunditas futura est, cum contemplabimur deum ipsum, qui haec omnia condidit? An, inquit, ea gaudii merces repromissa est? Omnibus procul dubio, qui conformantes se per omne tempus Dei voluntati iuste sancteque vixerunt? Alioqui stolidi est existimare, homines superbia tumentes, ardentis odio, furentis invidia, flagitiis contaminatos, commaculatosque sanguine innoxio, praeda, iniuria, caedibus oppletos, contra pium et aequum, proculcatis divinis et humanis legibus, parem esse cum innocentibus remunerationem recepturos, qui totam aetatem contriverunt in liberalibus disciplinis exercendo ingenia, ut exulto animo virtutibus partim quietam et laudabilem vitam agerent, partim ad exemplar sui alios, docendo, hortando, consulendo, ad mutuam charitatem et iustitiam, unica vitae humanae pretia atque ornamenta provocarent: alios vero deterrent a scelere atque iniuria. Et reges quidem sapientes et republicae bene institutae et leges divinae voluntatis interpretes numquam istam aequalitatem probaverunt, sed improbitas multabatur, virtutem laus sequebatur. Atque ea regna, ubi haec immutata sunt, audacibusque et nefariis honores et magistratus deferri coepti sunt, constat a stirpe interiisse. Quid putamus Deum aeternae parentem iustitiae non esse aliam habiturum rationem

granicama, jamačno dokle je prirodi bilo dovoljno, jedino je čovjeku u duši usadio neizmjernu i beskonačnu požudu. Ne kažem onu požudu tmina i nerazmrsivih labirinta zabluda te je gotovo središte svih zala, nego onu koja je u prirodi srodna sa samom dušom i pomoću koje težimo vlastitom savršenstvu i sigurnosti. Dokle god živimo ovdje ne vidimo da je bilo što takvo njome suprotstavljeno odakle bi se zasićen duh smirio, nego se u svoj svojoj veličini širi preko svijeta i uvijek teži nečemu beskonačnom i neizmjernom kakav je i sam. Nećemo li optužiti Boga zbog nepravde jer je utazió želje životinja odredivši sve za njihovu upotrebu, a hoće da se čovjek muči goreći vječno neumjerenim požudama? Budući da smo prilika Božja, prirodno je da više pazi na čovjeka koji zapovijeda životinjama. Ili ćemo u Bogu iznova tražiti razboritost jer je u velikim stvarima nešto učinio nepromišljeno, on koji ni u najmanjem ne čini ništa bez krajnjeg razloga i mudrosti? Zato treba vjerovati da Bog ne bi podnio da se razumna žudnja čovjeka neizmjerno širi a da mu ne odredi granicu preko koje se ne muči kada dopre do nje." "Zašto težimo s razlogom," upita on. "Dakako, najvišim dobrom ne smatraj ono koje neki velikim dijelom opisuju kao pridruženo slučajnim stvarima, sumnjivo, raznoliko, promjenljivo, koje ipak dosad nijedan smrtnik nije dosegao, nego: sigurno, postojano i vječno dobro koje se sastoji u samom promatranju i tako u gledanju božanskog uma iz kojega kao vječnog izvora istječu naslade nagomilane svakom dražešću, a bogovima jednako kao ljudima (kao što kaže Platon) proizlaze sva dobra, koja nijedan smrtnik ne može izraziti riječju ili obuhvatiti mišlju. Naime, ako se veoma radujemo gledajući Sunce koje rasvjetljuje svijet i ostale goruće zvijezde te divnu ljepotu svemira, kolika će biti buduća ugodnost kada budemo promatrali samoga Boga koji je sve to osnovao?" "Je li," upita on, "svima obećana ta nagrada radosti?" "Svima, bez sumnje, koji su živjeli u svako doba pravedno i sveto, ravnajući se po Božjoj volji. Inače obično glupani misle da će ljudi koji se nadimlju ohološću, gore mržnjom, bijesne od zavisti, koji su okaljani sramotama i uprljani nevinom krvlju, opterećeni pljačkom, nepravdom i pokoljima, pogazivši božanske i ljudske zakone suprotno pobožnosti i pravu, primiti istu nagradu kao nevini koji su čitav život proveli vježbajući značaj u slobodnim disciplinama, da bi duhom izgrađenim vrlinama dijelom proživjeli miran i hvale dostojan život, a dijelom da bi prema vlastitom primjeru, poučavajući, sokoleći i savjetujući, jedne poticali na uzajamnu ljubav i pravdu, jedinstvene vrijednosti i ukrase ljudskoga života, a druge odvrćali od zločina i nepravde. Mudri kraljevi, dobro uređene republike i zakoni kao tumači božanske volje nisu nikad priznavali tu jednakost, nego se nepoštenje kažnjavalo, a vrlinu je pratila slava. Poznato je da su iz temelja propala ona kraljevstva gdje je to promijenjeno, koja su počela smjelima i bezbožnima udjeljivati časti i vlasti. Zašto mislimo da se Bog kao roditelj vječne pravde neće odnositi na jedan način

innocentium, aliam improborum? Nihil esset meo iudicio iniquius sub tam aequo iudice, quam ignavos et consceleratos eadem praemia rapere, quae virtuti proposita essent. Qui fit igitur, inquit, ut probitas iaceat in sordibus et innocentiae nusquam tutus locus sit? quotusquisque principum favens honestati virtutem provehit, uti palam inclaresceret? Sed neque conviviis adhibent, neque cubiculo dignantur, abhorrentes ab ea tanquam a peste presentanea.

Mimis autem et scurris et citharedis nulla pars aedium vacat: delatores et obtrectatores in ipsa adyta irrumpunt. Quam venales magistratus in civitatibus, quam rapaces praefectos ad provincias mitti videbis. Ab his opulentos diripi, pauperes ab illis opprimi, omnia fieri improbe et scelerate, sacraque et profana misceri sursum et deorsum. Qui aurium, inquam, atque aliarum partium pruritu capiuntur, his frustra, praefereudo virtutem occines. Quos etiam vesana cupido aliena per iniuriam urget, importune ad honestatem hortabere. Si opus est pecunia ad classem instruendam exercitusque comparandos: Num probi hominis in eius conquisitione utentur opera, quem citius de vita quam de officio deduces? An potius eorum, qui per acerbitatem exigendis vectigalibus inveniendisque novis subinde formulis ditando fisco per sanguinem subditorum et externorum summi habentur artifices? Idem genus hominum ad alia huiusmodi negotia quasi lues pestilens immittitur. Pauci nimirum hac aetate principes honesta plures utilia sibi quaerunt. quapropter raro vel a domesticis vel externis tumultibus quiescunt Erinny quadam perturbante atque convellente cogitationes eorum et progressus propter iniustitiam. Quonam ergo, inquit, iustitia ab hominibus secessit? Nempe a Saturni temporibus cum migrasset in caelum ad patrias sedes nondum rediit neque redituram esse hoc rerum statu censeo. Quid igitur, inquit, dicemus providentia regi mundum absque iustitia? intuendum est, inquam, quia duabus tanquam naturis constamus, anima et corpore: animae quidem Deum agere curam, ut quae ab ipso profecta est, eiusque simillima ratione et immortalitate. Corporis vero, utpote rei vilis et momentanae gubernationem iniunxisse ministris, sive caelum id sit, sive stellae, sive fatum fortunamve libet appellare. Itaque caeca quadam libidine iudicioque plerumque stolido modo dant divitias, modo eripiunt: nunc evehunt ad honores, nunc detrudunt ad ignominiam, morbos, sanitatem ceteraque huiusmodi nulla certa ratione et praebent et auferunt. Deus plane vilesceret ut quidam dixerunt, si demitteret sese ad curandam postremam partem orbis. Atque etiam fecem elementorum. Et qua alioqui iustitia est, atque bonitate non ageretur cum deterrimo quoque egregie et cum optimo quoque pessime. Etsi Deus generatim citra omnem controversiam providentia mundum gubernat, tamen viliores quasdam partes caelestibus globis, qui movent ad ipsius primi motoris imperium, permisit speciatim gubernandas. Luna quidem accepit potestatem vegetandis rebus, Sol vero generandis, ac ceteri orbis alia huiusmodi sortiti sunt, legeque immutabili ac ordine sempiterno divinae voluntatis munus exequunt. Quare nil manifestius esse potest nec tamen oculis

prema nevinima, a na drugi prema nepoštenima? Ništa po mom sudu ne bi bilo nepravednije od tako pravednog suca nego da lijenčine i zločinci ugrabe one nagrade koje su određene za vrlinu." "Kako to biva," reče on, "da poštenje tavori u prljavštini, a za nevinost nema nigdje sigurna mjesta?" "Koji to prvak sklon časti uzdiže vrlinu a da bi se javno proslavio? Naprotiv, niti priređuju gozbe, niti drže dostojnom spavaonicu, gnušajući se od nje kao od ovdašnje kuge.

Nijedan pak dio kuće nije bez mimika, lakrdijaša i pjevača uz citaru. Prokazivači i opadači provaljuju u sama svetišta. Vidjet ćeš da se u gradove šalju podmitljivi činovnici, a u provincije grabežljivi namjesnici koji pljačkaju bogate, ugnjetavaju siromašne, te sve postaje nepošteno i zločinačko i miješa se zbrda-zdola sveto i svjetovno. Uzalud ćeš, iskazujući vrlinu, zapjevati onima koje svrbe uši ili koji drugi dio tijela. Neprigodno ćeš sokoliti na čast one koje tjera bezumna požuda da pomoću nepravde osvoje tuđe. Ako treba novaca da se izgradi brodovlje i opremi vojska: da li se u njegovu traženju koriste radom poštenog čovjeka, kojega ćeš prije odvratiti od života nego od posla, ili radnije onih koji se, utjerujući porez kroz jad i nevolju, te bogateći po više puta blagajnu iznalaženjem novih cjenika u krvi podložnih i tuđinaca, smatraju najvećim umjetnicima. Taj isti ljudski rod upušta se u druge slične poslove kao pogubna kuga. Zacijelo tek nekolicina vladara u ovom dobu traži za sebe više časne koristi. Zato su rijetko mirni, bilo od domaćih bilo od vanjskih pobuna, jer neka Erinija, zbog nepravde, remeti i raskida njihove misli i napredak." "Kamo li je, dakle," upita on, "pravednost umakla od ljudi?" "Smatram, zacijelo, da se od Saturnova vremena kad je odselila na nebo u očinska sjedišta još nije vratila, niti će se vratiti dok budu ovakve prilike." "Hoćemo li reći," dometne on, "da svijetom upravlja providnost bez pravednosti?" "Treba uvidjeti," rekoh, "da se sastojimo od dviju naravi, duše i tijela: o duši se brine Bog, jer je od njega potekla i najsličnija mu je po razumu i besmrtnosti. Upravljanje tijela, budući da je bezvrijedna i časovita stvar, nametnuo je pomoćnicima. Bili oni nebo ili zvijezde, mogu se nazvati sudbinom ili srećom. Stoga prema nekoj glupoj pohoti i ponajviše glupom sudu sada daju a sad otimaju bogatstvo: sad uznose do časti sad potiskuju do sramote. Bolesti, zdravlje i ostalo takvo ne pružaju niti odnose ni po kakvoj sigurnoj promisli. Bog bi posve izgubio na cijeni, kao što su neki rekli, da se spustio do brige za posljednji dio svijeta i smet elemenata. Iako Bog, bez ikakvog prijepora, upravlja svijetom providnošću po rodovima, ipak je dopustio nebeskim kuglama, koje se kreću na zapovijest samoga prvog pokretača, da upravljaju nekim nižim dijelovima po vrstama. Mjesec je primio moć da hrani stvari, a Sunce da ih rađa. Izdrebani su i drugi ovakvi svjetovi te po nepromjenljivom zakonu i vječnom redu izvršuju odredbu božanske volje. Stoga ništa ne može biti očitije, a ni očima se ne

cernitur sed manibus quoque tractatur. Quapropter nil attinet ad rem et alioqui supervacuum esset Deum sigillatim haec minima curare, ac se quasi socium ministris adiungere. Nam si Deus haec omnia praesens erat curaturus, non fuit opus administris. Sin autem ab iis reguntur ex ipsius sententi, quid singularis Dei curatio necessaria sit. Ceterum naturae superiori forma ipsius referenti ac ab ipso editae, sic afficitur, ut ab eius nunquam discedat. Quamvis autem relinquerit hominem in manu sui consilii tamen non cessat eum monere modis multiplicibus, ut in caelum suam propriam sedem intueatur, dignaque parente opera faciat, contumax enim filius abdicatur deiciturque de spe adeundae haereditatis. Non dubitemus igitur, postquam cognitum habemus, Dei bonitatem et iustitiam non esse nomina vana et irrita, eorum animas, qui in corpore vixerunt tanquam extra corpus vixissent, ad Deum esse redituras, ubi sarcina corporis liberati fuerint. Ibi que mercedem operum esse recepturas. Necesse enim est ut virtus aliquando premium reportet. Est autem palam omnibus non fieri iudicium de recte improbeque factis, tantisper dum corpori sumus alligati. Nihil igitur restat, nisi ut credamus rationem ab unoquoque repositi post morte, ac iustos quidem manere vitam deorum beatam, iniustos vero supplicia aeterna.

Fuerat nobis propositum loqui de philosophia, sed coactus sum respondere ad tuas interrogationes, tametsi nihil decessimus ab instituta disputatione. Immo quasi consentientes circa bonum philosophiae in arcana et intima philosophia versati sumus. Haec enim pars eius tanto praeclarior est iis, quae de moribus et dicendi ratione tractant, quanto excellentior est vis et magnitudo naturae cuncta feliciter gignentis ingenio inventisque hominum. Mortales quidem propter particulam divini luminis mentibus eorum insitam aemulantur naturam quoad eius fieri potest. Nam eius assequi potentiam vel in minimis ludentem nullae vires humanae queunt. Porro cum naturae unumquodque opus admirandum esse videatur, nosque allicere debeat ad illum contemplandum. Certe in consideratione animae obstupescimus admirantes eius divinitatem tum in intelligendo, verique perspicendi subtilitate atque prudentia, tum in ratiocinando, comparandisque similitudinibus, et indagatione rerum abstrusarum. Proinde nullum tempus in occupationibus contemplandae animae intermittere deberet. Nam cum animus in se ipsum conversus revolvit caelestem suam originem ac spatia sui aeterna. Nullae aliae suavitates cum hac voluptate conferri possunt. Quid autem potest esse honestius illa cogitatione, per quam assequimur, ne obliviscamur nostrae dignitatis, crebroque in caelum suspiciamus anhelis expectantes felicem reditum ad Deum? Unde vero maiorem utilitatem redundare putemus, quam ex virium rationis cognitione, cui tanquam imperatrici natura servos affectus subiecit, in eiusque posuit potestate? Quae ut Dei quasi simulacrum est, ita nos ab inquinazione sordium rerumque terrenarum concupiscentia dehortando iubet, contemptis fluxis et caducis, quae pertrahunt in interitum, defigere animum in virtute, atque in divinarum rerum

može zamijetiti, ali se obavlja opipava rukama. Zato se stvari nimalo ne tiče i inače bi bilo suvišno da se Bog brine pojedinačno za ove najmanje stvari i sebe pridruži pomoćnicima kao saveznik. Da se Bog htio sam glavom brinuti o svemu tome, ne bi mu trebalo pomoćnika. Ako pak oni vladaju po njegovoj volji, ne shvaćam zašto je potrebna posebna Božja briga. Premda je čovjeku ostavio slobodno da se služi vlastitim naumom, iapk ga na mnogostruke načine ne prestaje opominjati da svoje vlastito sjedište vidi na nebu i čini djela dostojna roditelja. Tvrdo glavi sin odriče se i odbacuje nadu da će dobiti nasljedstvo. Ne sumnjajmo stoga, nakon što znamo da Božja dobrotu i pravednost nisu prazna i uzaludna imena, da će se duše onih koji su živjeli u tijelu kao da su živjeli izvan tijela vratiti Bogu kada budu oslobođeni tereta tijela, i ondje će primiti plaću za svoja djela: nužno je da vrlina jednom stekne nagradu. Svima je očito da nema presude o ispravnim i nepoštenim djelima dok smo svezani s tijelom. Ne preostaje ništa nego da vjerujemo da svatko polaže račun poslije smrti i da pravednima ostaje blaženi život bogova, a nepravednima vječne kazne.

Namjera nam bijaše govoriti o filozofiji, ali sam bio prisiljen odgovoriti na tvoja pitanja, pa ipak se nismo udaljili od naumljene rasprave. Dapače, kao da smo slažući se oko dobra filozofije boravili u tajnoj i najunutarnijoj filozofiji. Ovaj je dio toliko sjajniji od onoga koji se bavi običajima i načinom govorenja koliko je sila i veličina prirode koja sve plodno rađa odličnija od ljudske naravi i pronalazaka. Smrtnici, doduše, nastoje dostići prirodu zbog čestice božanskog svjetla usadene u svojim umovima, iako njenu moć koja se poigrana baš u najmanjem ne mogu dosegnuti nikakve ljudske sile. Osim toga, budući da se čini da se treba diviti svakom dijelu prirode, nas treba primamiti da ga promatramo. Zacijelo se u promatranju duše čudimo diveći se njenoj božanstvenosti kako u razumijevanju, istančanom opažanju istine i razboritosti, tako u zaključivanju, uspoređivanju sličnosti i istraživanju skrivenih stvari. Zato, da bismo promatrali dušu, ne bi trebalo propustiti nijedan trenutak, jer duh, okrenuvši se u sebe sama, otkriva svoje nebesko podrijetlo i vječni prostor sebe. S tom ugodom ne mogu se usporediti nijedne druge slasti. Što može biti časnije od onog razmišljanja pomoću kojeg postizemo da ne zaboravimo svoje dostojanstvo i često s poštovanjem gledamo u nebo, čeznutljivo očekujući sretan povratak Bogu? Što mislimo, odakle dotječe veća korist nego iz poznavanja sila razuma kojemu je priroda kao zapovjedniku podložila ropske strasti i stavila ih u njegovu vlast? Kao što je on prilika Božja, tako nama naređuje, odvrćajući nas od prljanja u nečistoći i požude za zemaljskim stvarima, da, prezrevši nestalno i prolazno, koje vuče u propast, duh upravimo prema vrlini i posve se zauzmemo

contemplatione totos occupari. Unde vitam per innocentiam et virtutem acta a corruptione transibimus in incorruptionem, ac ex mortalibus in deos mutabimur. Has nobis mutationes afferet divina philosophia, quam si sequemur ducem, ipsa nos (aspirante Deo) recta ad beatam vitam adducet. Haec cum dixissem, surrexit inquiens, bene collocavimus has horas pomeridianas. Sed multa orationis et animi contentione video te fatigatum et aloqui valetudini consulas oportet. Iam raeceptui canamus, quod restabat, inquam, ad explicandum, alio die prosequemur.

[Tranquilli Andronici Dalmatae *Dialogus philosophandumne sit*, Cracoviae ex officina Hieronymi Vietoris, 1545]

promatranjem božanskih stvari. Proživjevši tako život u nevinosti i vrlini prijeći ćemo od pokvarenosti u nepokvarenost, te iz smrtnika promijeniti se u bogove. Ove će nam promjene donijeti božanska filozofija, budemo li je slijedili kao vodilju, sama će nas (uz Božju naklonost) dovesti pravo do blaženog života.” Kad sam to rekao, on je ustao govoreći: “Dobro smo upotrijebili ove popodnevne sate. No vidim da si se umorio od silna govora i naprezanja duha: i inače, trebaš se pobrinuti za zdravlje. Sada prestanimo, a što je ostalo za objašnjenje nastaviti ćemo drugoga dana.”

Preveo Šimun Selak

[E. Banić-Pajnić, M. Girardi Karšulin, M. Josipović (ur.), *Magnum miraculum – homo/ Veliko čudo – čovjek*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1995, str. 369–399]